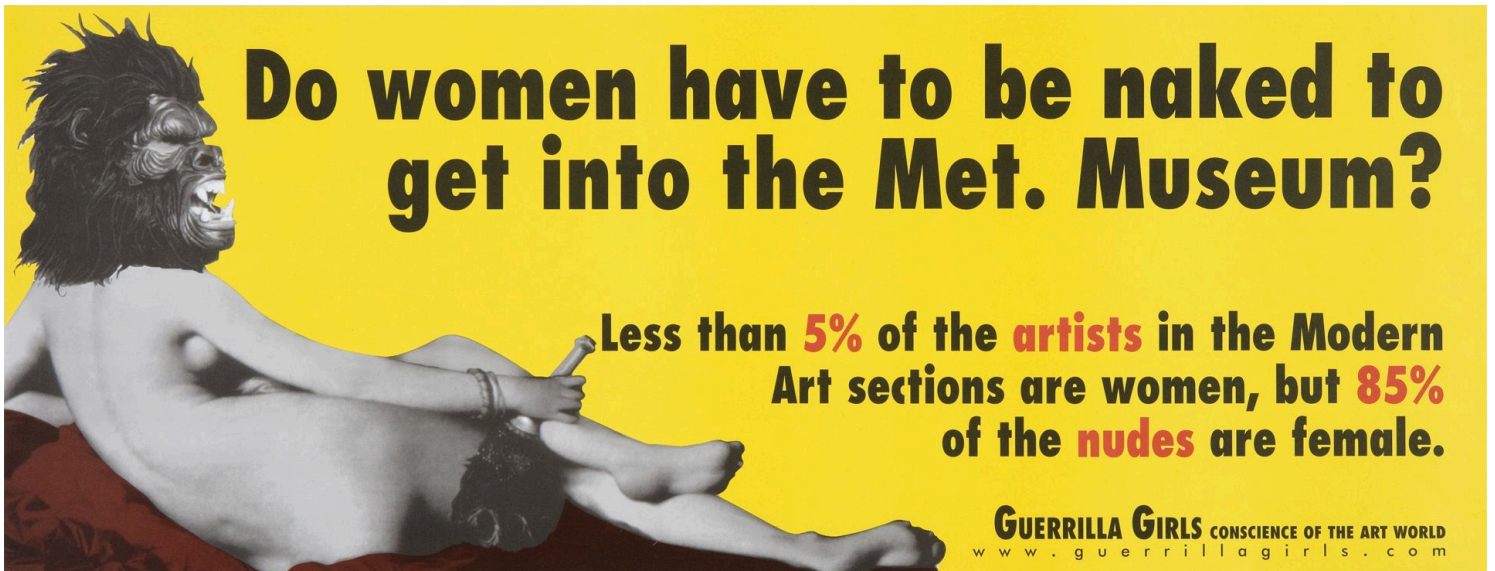

**Traçant rostres i rols: la representació de la dona
en l'art com a reflex de la societat.**

**Do women have to be naked to
get into the Met. Museum?**

**Less than 5% of the artists in the Modern
Art sections are women, but 85%
of the nudes are female.**

GUERRILLA GIRLS CONSCIENCE OF THE ART WORLD
www.guerrillagirls.com

*Paula Arrontes Reyes
Institut Joan Miró, 2n batxillerat A
Dirigit per Mireia Burgués
Cornellà de Llobregat, 29 d'octubre de 2024*

Full de vist-i-plau i Registre

Vist-i-plau del tutor/a	Registre secretaria
Nom:	Segell
Signatura:	

Agraïments

Voldria expressar el meu sincer agraïment a totes les persones que m'han ajudat i donat suport durant la realització d'aquest treball de recerca.

En primer lloc, agraeixo a la meva tutora, Mireia Burguès i Vela, per la seva ajuda i seguiment durant tot el llarg procés d'aquest treball. La seva paciència, experiència i coneixements han estat trets fonamentals per a la bona realització del projecte. També, gràcies a les seves ganes, vocació, i il·lusió a l'hora d'entrar en una classe, em va ajudar a decidir-me què vull estudiar i cada dia apassionar-me més per la història, i la història de l'art.

També vull donar les gràcies als artistes que van participar en la part pràctica del meu treball, Neus Anglès, Jon Díaz, Ana Burguera, Ramon Ruiz, Corminiano Marne i Candelaria. La seva creativitat, temps i disponibilitat per compartir les seves perspectives han enriquit enormement aquest projecte. Sense ells, no hauria estat possible dur a terme la investigació amb la profunditat i diversitat que buscava.

A més, agraeixo als meus familiars i amics per la seva comprensió i ànims durant tot el procés de recerca. La seva confiança en mi ha estat una font de motivació constant.

Finalment, gràcies a totes aquelles persones que, d'una manera o altra, han contribuït al fet que aquest treball sigui una realitat.

Paula Arrontes Reyes

Abstract

This research explores the way women have been represented in art throughout history and has mirrored the roles and perceptions of women in society at the time. The study is divided into two main parts. The first part, the theoretical part, examines various art movements from the 19th and 20th centuries, such as Romanticism, Realism, and Surrealism, to understand how women were portrayed during these periods. By analyzing these movements, I aimed to see if the art reflected societal views about women's roles, beauty, and identity, or if it challenged them.

The second part is more practical. I reached out to artists of different genders, ages, and artistic styles to create paintings of how they see women in the 21st century. These artists provided a wide range of perspectives based on their experiences and backgrounds. To get a deeper understanding, I also conducted interviews with each of them to discuss their artistic process, how they perceive women in today's world, and how they think modern society shapes these views.

Through this combination of historical analysis and contemporary artistic expression, my goal is to explore how the representation of women in art has been a reflection of societies and whether this continues to happen today.

Abstract

Aquesta recerca explora si la manera com s'ha representat la dona a l'art al llarg de la història ha reflectit els rols i les percepcions de la dona a la societat de cada època. L'estudi es divideix en dues parts principals. La primera part, la secció teòrica, examina diversos moviments artístics dels segles XIX i XX, com el Romanticisme, el Realisme i el Surrealisme, per entendre com es retratava la dona en aquests períodes. A través d'aquesta anàlisi, volia veure si l'art reflectia les visions socials sobre el paper de la dona, la seva bellesa i identitat, o si, al contrari, les qüestionava.

La segona part és més pràctica. He demanat a artistes de diferents sexes, edats i estils artístics que creïn pintures on mostrin com veuen la dona al segle XXI. Aquests artistes han proporcionat una gran varietat de perspectives basades en les seves experiències i contextos personals. A més, he realitzat entrevistes amb cadascun d'ells per aprofundir en el seu procés artístic, com perceben la dona en el món actual i com pensen que la societat moderna influeix en aquestes visions.

Mitjançant aquesta combinació d'anàlisi històrica i expressió artística contemporània, el meu objectiu és explorar si la representació de la dona en l'art ha estat un reflex del seu rol a les societats, i si encara avui dia això continua passant.

Índex

1. Introducció.....	9
2. Temps convulsos, temps de canvis, el segle XIX.....	12
3. De l'àngel de la llar a la woman strong.....	13
4. L'art del s.XIX: una mirada en femení?.....	16
5. Una mirada al passat: el món clàssic, bressol de la nostra cultura.....	18
6. Exaltació vitalista: el Romanticisme.....	23
7. La representació de la dona en la pintura romàntica.....	24
8. El Realisme, una nova mirada en l'art?.....	27
9. La dona representada al Realisme.....	28
10. Temps de guerres, quin món ens dibuixaran?.....	29
11. We can do it.....	30
12. La dona en l'art del s.XX.....	31
13. La ruptura amb el passat, les primeres avantguardes.....	33
• Fauvisme.....	33
• La dona en el fauvisme.....	34
• Expressionisme.....	35
• La dona en l'expressionisme.....	36
• Cubisme.....	37
• La dona en el Cubisme.....	38
• Futurisme.....	39
• La dona en el futurisme.....	40
• La dona en el dadaisme.....	43
• Surrealisme.....	44
• La dona en el surrealisme.....	45
14. Part pràctica.....	47
15. Conclusions.....	66

16. Webgrafía..... 68

“Autorretrar”-Adrienne Rich

Una dona en una habitació,
pinta la seva imatge al llenç.
Els pinzells són seus, les mans són seves,
però la història que la travessa
és molt més antiga, més gran.

Els traços revelen no només el seu rostre,
sinó els rostres de totes les que han vingut abans,
les invisibles, les oblidades,
les que no van poder pintar-se mai.

I, amb cada pinzellada, ella desafia
aquells que van voler definir-la.
Ella es pinta a si mateixa,
no com la veuen,
sinó com ella escull veure's.

1. Introducció

***"Soy mi propia musa,
soy la persona que mejor conozco.
El tema que quiero conocer mejor".
Frida Kahlo.***

Segons la RAE el sexe dèbil és el conjunt de les dones, mentre que el conjunt dels homes el defineix com el sexe fort. Però, per què és important això en l'actualitat? Al llarg de la història, s'ha observat que la dona ha estat considerada vulnerable a causa de la seva suposada debilitat física. Aquest estereotip ha influït en la percepció de gènere i en les relacions de poder entre ella i l'home.

Des de fa anys la representació de la dona en l'art ha estat un tema de debat important ja sigui per com han estat representades, o tergiversades. La seva representació no només ha estat una manifestació estètica sinó també un testimoni de les percepcions, rols i estatus d'aquesta. En aquest treball em proposo investigar si realment la representació de la dona a l'art ha estat un reflex de les percepcions culturals, socials i polítiques del seu context històric o pel contrari aquest context històric no té cap influència en la seva representació.

Si a primer de l'ESO m'haguessin preguntat sobre que versaria el meu treball de recerca, segur que no hauria sabut què respondre. No sabia que estudiaria, tenia dotze anys. La meva curiositat sobre el gènere i com aquest es lliga amb l'univers femení i com afecta les dones sempre m'ha acompanyat. Tenia molt clar que volia que el meu TR girés entorn un tema que m'interessés i que alhora hi hagués una crítica social. A segon de l'ESO, la meva professora Mireia Burgues va fer que m'estimés la història, moment en què vaig adonar-me de què jo quan fos gran, volia fer el que ella feia. A partir d'aquí d'aquell moment, va sorgir la meva curiositat per la història, i més precisament també per la història de l'art. Ja tenia clar que el meu treball seria sobre història de l'art, però i què més?

Va ser en aquell precís moment que me'n vaig adonar com m'interessaven els moviments socials, i concretament el feminisme. Suposo que el fet de ser dona i tenir al meu voltant un món de dones fortes i poderoses com cosines, amigues, professores i mare em fa tenir-lo molt present.

Sempre he pensat que el feminisme ajuda a augmentar la consciència sobre les injustícies de gènere i les estructures patriarcals que perpetuen la desigualtat.

Així va sorgir la meua idea per realitzar aquest treball. Des de fa molts anys el discurs feminista s'ha estès a través de les generacions, però mai ens hem parat a pensar com aquesta percepció de les dones a les societats ha pogut estar representada a les obres d'art a les diferents èpoques.

La història de l'art està repleta d'imatges de dones representades des de la divinitat fins a l'opressió, des de la maternitat fins a la rebel·lia. Aquestes representacions no només han estat influïdes per les creences culturals dels diferents llocs de creació, sinó que també han estat influenciades pels rols assignats a la dona en cada societat. A mesura que la humanitat ha travessat períodes de canvis polítics i socials, la representació de la dona en l'art ha pogut mostrar des de la idealització fins a la censura d'aquesta.

HIPÒTESI

La meua hipòtesi és la representació de les dones a l'art un reflex de com era el seu rol a la mateixa societat què li ha tocat viure?

OBJECTIUS

Aquest treball té diferents objectius. El primer és analitzar diferents moviments artístics i exemples d'obres d'art dels mateixos on surten representades dones, i comparar-los amb el seu context històric, i en com era el rol de la dona en aquella societat en concret. Realitzar aquesta recerca i estudi, em permetrà comprovar si la meua hipòtesi és certa i si realment la representació de la dona en l'art ha estat un reflex en el seu paper a les diferents societats de la història.

Per poder realitzar aquesta investigació em centraré en dos períodes de la història per realitzar el meu marc teòric. El primer període és el s. XIX en el qual analitzaré els següents moviments artístics: Neoclassicisme, Romanticisme, Realisme, i Modernisme. I l'altre període és el s. XX amb l'impressionisme i les primeres avantguardes.

Finalment, acabaré la meva investigació amb una part pràctica on seguint la metodologia del principi del treball, comptaré amb diferents artistes als quals he demanat que em creïn una obra d'art de com perceben ells i elles la dona del s.XXI. Les seves obres em permetran conèixer si la representació de la dona a l'art actual continua sent un reflex dels estereotips de gènere que es troben tan presents a la nostra societat.

METODOLOGIA

La primera part d'aquest treball es basa en una recerca bibliogràfica i en articles especialitzats sobre el tema en format digital. Per poder dur a terme amb la rigorositat més gran possible la meva investigació m'he centrat en diferents llibres, articles i pàgines web especialitzats en el tema objecte d'estudi d'aquest treball.

En la segona part del present estudi ha estat un treball de camp en el qual he comptat amb diferents testimonis de persones relacionades amb el món de la pintura i l'art perquè fessin un dibuix sobre la seva percepció de les dones en el s. XXI. També he comptat amb entrevistes i petites explicacions de cada dibuix fet per les mateixes autores i autors.

2. Temps convulsos, temps de canvis, el segle XIX.

“La cuestión de que las mujeres no han aprendido todavía es que nadie les ha dado ese poder. Simplemente lo toman ” (Roseanne Barr).

El començament d'aquest període es va veure marcat per La Revolució Francesa (1789) i la revolució industrial. Unes fites que revolucionen la política, l'economia i la societat, repercutint de manera directa en la manera de viure de la societat. Per una banda, la Revolució Francesa va suposar el triomf de la burgesia i la fi de l'Antic Règim, mentre que la revolució industrial va contribuir en el desenvolupament d'una nova figura social: el proletari.

Durant les primeres dècades del s. XIX es va consolidar la classe burgesa i el procés d'industrialització, fet que va provocar un augment notable dels transports i l'aparició de noves formes d'energia. Aquest creixement demogràfic va ser el resultat d'un retrocés de la mortalitat, augment de producció d'aliments, progrés de la higiene i de la medicina, etc. Tot això va tenir com a conseqüència un fort procés de transformació de les ciutats i de l'urbanisme. Però, molts dels problemes derivats de les societats industrials van generar l'aparició de moviments reivindicatius i revolucionaris, els més importants van ser l'anarquisme i el socialisme.

En l'art, els nuclis bàsics de tot aquest període van ser les ciutats de Roma i París. Roma va ser el punt principal on es va començar la recerca dels principis del Neoclassicisme, i durant el període romàntic van ser també un centre artístic pel moviment dels nazarets. Aquest moviment van ser uns pintors influenciats pel cristianisme, basat en el nou testament. Tenien com a objectiu renovar l'art religiós i revivir l'honradesa i espiritualitat de l'art cristià medieval. París va tenir una importància relativa durant el Neoclassicisme, però durant el període romàntic va esdevenir el lloc de referència obligat de l'art europeu.

3. De l'àngel de la llar a la woman strong.

Per poder observar el paper de la dona en el s.XIX ens centrarem a analitzar els rols i els estereotips que s'atribuïen a les dones europees en aquest període, així com també analitzarem les diferències entre la dona proletària i la dona burgesa.

Al llarg del segle XIX, les dones blanques del continent europeu, ja pertanyessin a les classes més humils, és a dir, fossin obreres o pel contrari a la classe alta, és a dir, a la burgesa, compartien la seva nul·la participació en la vida política i la prohibició al vot. El seu rol es relacionava amb la llar, els fills i l'ordre i benestar d'aquests dos. El s.XIX va ser un segle fonamental pels drets de les dones. Tot i que la il·lustració proclamava la igualtat, a les dones se les considerava inferiors i subjectes als homes. (Manzanera & Manzanera, 2024)

Després de la revolució industrial del S.XIX es van donar dos tipus de moviments protagonitzats per dones, el format per les proletàries que entrarien a formar part del moviment obrer i que donarien lloc al feminisme socialista. I el protagonitzat majoritàriament per dones burgeses de classes mitjanes altes que van protagonitzar el sufragisme. El feminisme socialista centrava la lluita en la transformació de l'esfera privada, és a dir, el matrimoni, la propietat familiar i la divisió sexual del treball. El terme "sufragista" prové de la paraula "sufragi", que es refereix al dret a votar en eleccions. Es considera un moviment molt important perquè va ser quan les dones van començar a reivindicar la seva autonomia, i a fer-ho de forma separada d'altres moviments reivindicatius de drets. El moviment té lloc principalment a Anglaterra i als Estats Units. Va ser la primera vegada que les dones van elaborar les seves reivindicacions d'igualtat de manera coordinada i independent d'altres moviments socials. La reclamació del dret al vot es va propagar per tot el segle XIX, especialment a partir de la segona meitat. Les sufragistes van organitzar campanyes, manifestacions i en alguns casos actes de desobediència civil per pressionar els governs perquè reconeguessin el dret de les dones a participar en la vida política. El moviment va trobar una gran resistència, però també va rebre suports importants, i finalment, en diversos països, es van començar a aprovar lleis que permetien el vot femení. Al Regne Unit, per exemple, les dones majors de 30 anys van obtenir el dret a vot el 1918.

Aquest moviment va ser fonamental per a l'avanç de la igualtat de gènere i va establir les bases per altres lluites feministes posteriors.

Un grup de dones treballadores a finals del s.XIX

El paper de les dones proletàries al s.XIX estava molt lligat a les condicions econòmiques i socials de la revolució industrial. A mesura que les fàbriques i les indústries van créixer, la dona es va veure forçada a incorporar-se massivament al mercat laboral, però amb unes condicions molt més dures que la dels seus companys homes. Els seus rols es dividien entre el treball domèstic i el treball productiu, sovint en sectors com els tèxtils, la mina o les fàbriques de productes de consum. També aquesta dona treballadora, sovint, era vista com un problema, la societat discutia si era adequat que les dones treballéssim en fàbriques i fossin treballadores assalariades. Tot i patir llargues jornades laborals, després d'aquestes, eren les encarregades de la cura i educació dels fills, això provocava que els infants

Edgar Degas. La familia Bellelli. 1858.

des de molt joves es veiessin obligats a incorporar-se al món laboral per poder ajudar a la llar.

El rol de la dona burgesa dins la família estava profundament influenciat per l'ideal de la "dona àngel de la llar", que es basava en la creença que les dones eren intrínsecament pures, passives i dedicades a la cura de la família i la llar. En la societat burgesa, que valorava l'estatus i el prestigi, treballar fora de casa es considerava inadequat per a una dona de classe alta o mitjana-alta. Treballar era vist com un signe de pobresa o de necessitat, associat a les classes baixes.

Depenia econòmicament del seu marit, que era l'encarregat de proporcionar els ingressos familiars a través de la seva feina o negocis.

El paper de la dona consistia a crear un entorn familiar harmoniós i respectable, que donés suport a les activitats del marit fora de casa.

Les dones del segle XIX, podien oposar-se a recrear el rol de la tradicional núvia i apostar per la seva llibertat, però si ho feien aquestes eren considerades unes mentideres, unes perdudes o fins i tot traïdores. Podien sortir a treballar, però llavors eren mal vistes, o fins i tot considerades prostitutes, lluny de ser la bona dona que cuidava els seus fills.

En definitiva, era considerada com un objecte, fos de plaer o sagrat, podia encarnar el paper d'Eva o de Maria. Era totalment dependent dels homes que l'envoltaven i no es considerava que pogués prendre les seves pròpies decisions. El concepte de la dona que més destacava era el de "Dona blanca, fidel, submissa i domèstica".

4. L'art del s.XIX: una mirada en femení?

La femme fatale

*“ El arte es un reflejo de la sociedad en la que vivimos,
una forma de enseñar y aprender ”*

Rosa Bonheur.

Rebel, dependent, perversa, submissa. La imatge de la dona ha estat descrita de diferents maneres i amb múltiples sinònims al llarg de la seva història.

A l'art del s. XIX va predominar el qualificatiu de femme fatale sinònim de sexualitat, destrucció tal com ho recull el diccionari. La dona fatal és un tipus de personatge que podem trobar a diferents àmbits artístics com el cinema, el teatre, però també a l'art. Existeix d'una o d'altra manera en totes les cultures i mitologies. Aquest personatge sorgeix des de temps immemorables, expressa o representa la figura de la dona com a vilana. Quan escoltem aquest concepte, sovint, pensem que la *femme fatal* fa referència a una dona malvada i amb males intencions, però la veritat resta lluny d'aquesta lectura. Sovint, la femme fatal, és la representació d'una dona que usant la seva bellesa i sexualitat atrapa i persuadeix a l'heroi o home. Aquest últim se'ns presenta com una víctima d'aquesta. En l'art la femme fatale ha estat un tema recurrent tant en pintura com en escultura, representant una dona misteriosa i sensual que encarna tant el desig com l'amenaça, la bellesa i la manipulació, reflectint així les paradoxes de la sexualitat femenina.

També existia el concepte de "L'etern femení". Aquesta idea expressa que hi ha una naturalesa i essència pròpia de totes les dones, associada a la puresa, la passivitat, la intuïció, la tendresa, la maternitat i la bellesa. El concepte reforça els rols tradicionals de gènere, en els quals les dones eren vistes com a cuidadores i mantenidores de la moralitat domèstica, mentre que els homes assumien els rols de poder i decisió en la societat. Al segle XIX, es començava a qüestionar conceptes com aquest, especialment amb el pensament de filòsofes com Simone de Beauvoir, qui defensava que aquest concepte no beneficiava realment les dones. Beauvoir sostenia que les dones havien estat excloses permanentment de les funcions de producció essencials per a la societat, i se les havia relegat a un rol reproductiu.

La dona, al llarg del segle XIX, era sovint representada com un ésser que oscil·lava entre la santedat i la maldat. Aquestes representacions emfatitzaven la dualitat femenina: la virtut i la puresa en contrast amb el pecat i la corrupció. Aquest imaginari estava arrelat en el pensament social i artístic de l'època.

5. Una mirada al passat: el món clàssic, bressol de la nostra cultura.

El Neoclassicisme.

El terme neoclassicisme va sorgir a la primera del segle XIX amb un valor pejoratiu i es va utilitzar per designar una etapa breu d'imitació aparent dels models de Grècia i de Roma en la cerca d'un art asèptic i impersonal. El neoclassicisme va ser una crítica constant als excessos del barroc i del Rococó i va voler abandonar la imaginació en benefici de la recerca de la bellesa. No obstant això, no es pot donar una definició exacta de bellesa, perquè durant el Neoclassicisme l'art es va posar al servei d'una filosofia de l'estètica basada en l'antiguitat grega, considerada un model superior i més pur que la romana.

Però no hem d'entendre l'art neoclassicista com una simple imitació del món clàssic, sinó més aviat com la revisió o adaptació d'aquest model al món del s. XIX. Va reflectir la realitat política i social d'una època caracteritzada pels enfrontaments violents entre classes, com ara la Revolució Francesa. Els artistes neoclàssics van valorar la racionalitat, l'ordre, la simetria i la claredat en la seva obra. Van buscar inspiració en la mitologia clàssica, la història antiga i les formes ideals de la naturalesa. (*Neoclassicismo*, s. f.)

Una de les coses més interessants que li va passar a l'art en aquets moments va ser la creació de les acadèmies d'art i d'arquitectura, que poc a poc van anar substituint els mestres, tallers i gremis per a la formació artística. L'academicisme, que volia dir, la necessitat d'ajustar-se a unes normes establertes per les acadèmies, va ser un tret fonamental del Neoclassicisme. Això coincideix amb el caràcter racionalista dels homes de la il·lustració, alhora que reflecteix un clar rebuig del decorativisme rococó, considerat una manifestació del gust decadent de la noblesa.

Malgrat les escasses mostres de pintura que es conserven avui dia del món clàssic, la pintura neoclàssica, es va inspirar en l'ordre i en l'equilibri de l'antiguitat. Fidels a aquests conceptes es van establir tres característiques principals: Aplicació estricta de la perspectiva lineal, és a dir, situar els personatges en un pla únic. Predomini del dibuix davant del color, utilitzant colors purs per precisar-ne els contorns.

I finalment, la predilecció per la temàtica del món clàssic, figures nues i continguts heroics i moralitzadors.

La pintura neoclàssica va oposar-se a la situació històrica que estaven patint en aquell moment amb les noves situacions revolucionàries i va voler traslladar la coherència racional.

6. La representació de la dona en la pintura neoclàssica.

Les obres del Neoclassicisme buscaven inspirar-se en els ideals de bellesa, virtut i moralitat de l'antiguitat clàssica. Això vol dir que la representació de la dona en aquest període va estar influenciada per la cultura grecoromana. Algunes de les característiques de la representació de la dona al Neoclassicisme són:

- Idealització clàssica: la dona es representava amb un elevat grau d'idealització que recordava a les deesses i figures femenines de la mitologia grega i romana. Es buscava mostrar una bellesa serena i equilibrada, amb proporcions harmòniques i rostres que transmetien serenitat i dignitat.
- En contrast amb la sensualitat i l'excés del Rococó, el Neoclassicisme presentava les dones d'una manera més sòbria i continguda. Les figures femenines eren un reflex de la virtut, i la modèstia.
- Les dones en l'art neoclàssic sovint es retrataven en contextos històrics o al·legòrics, representant figures mitològiques o heroïnes de la història romana o grega.
- Es veien com a símbols d'ideals com la maternitat, el sacrifici i la fortalesa moral.
- La moda i la representació en la pintura i escultura neoclàssica van reprendre l'estil clàssic, amb vestits de tall imperi, inspirats en les túniques gregues i romanes, coneguts com a "peplos" o "quitons". Aquestes peces eren senzilles i queien amb línies rectes, en contraposició als vestits ornamentats d'èpoques anteriors.
- Educació i Cultura: Encara que les dones tenien un paper limitat en l'esfera pública, algunes eren educades i participaven en activitats culturals. Això es reflectia en l'art a través de representacions de dones que llegien, tocaven instruments o participaven en activitats intel·lectuals, encara que aquestes imatges eren més l'excepció que la norma.
- Artistes Dones: Encara que la majoria dels artistes en el neoclassicisme eren homes, algunes dones van aconseguir destacar, com Élisabeth Louise Vigée Le Brun, qui es va convertir en una de les pintores més reconegudes del seu temps.

El seu èxit va desafiar les normes de gènere i va obrir portes per a futures generacions de dones artistes.(Miguel, 2024b)

El jurament dels Horacis, Jacques-Louis David.

Això ho podem observar en una obra d'aquest període com es el Jurament dels Horacis de Jacques-Louis David. En aquesta obra podem observar una representació de les diferències genero, el que és masculí i el que és femení, es el que estableix immediatament l'oposició entre la força i la debilitat. L'incident que es representa en aquesta obra, moment en el qual els tres germans,

els Horacis, juren patriòticament lleialtat a

Roma sobre unes espases que sosté el seu pare, en presència de les dones i els nens de la família, no es troba en cap text clàssic o postclàssic, sinó que es una invenció de David, que va arribar a ell després d'haver investigat molt sobre els temes potencials d'aquesta història. Es tracta d'una invenció que té aquesta claredat gràcies a la nítida oposició entre les forces masculines i la debilitat femenina que ofereix el discurs ideològic de l'època.

En aquest quadre la divisió binària entre l'energia, la tensió i la concentració masculina i, en contrast, la resignació, flacidesa, i relaxació femenina es tan clara que es materialitza en tots els detalls de l'escultura i el tractament pictòric de l'obra. Això ho podem llegir en els cossos dels protagonistes, en les seves poses, la seva anatomia, i es evident inclòs en la manera en la qual les fogueres masculines ocupen part del gran entorn arquitectònic, expandint-se per omplir-lo, tant que les dones desplomades sobre si mateixes, se les han d'arreglar tan sols amb una cantonada de l'obra. La divisió binària entre el que és masculí i el que es femení funciona tan bé per transmetre el missatge de David sobre la superioritat del deure sobre l'estat sobre les emocions personals.

Tot i això, podem observar en l'obra com es representa la figura de la dona utilitzant una bellesa serena, com la que hem parlat anteriorment en les característiques de la representació femenina en aquest període, i com l'utilitza per crear aquesta sensació de sacrifici i fortalesa moral, també mencionat anteriorment.

6. Exaltació vitalista: el Romanticisme.

El romanticisme no és només un estil artístic, sinó també una actitud vital que afecta l'art, la literatura, la música i altres àmbits de la vida. Les seves arrels ideològiques s'enfonsen en els grans pensadors del segle XVIII.

Aplicat en l'art, el concepte "romàntic" neix en contraposició al càlcul i l'harmonia de les normes neoclàssiques. Després d'aquest període de totalitarisme racional, s'hi contraposa un nou ordre ideològic basat en l'exaltació vitalista i en la necessitat d'explorar camps nous: exotisme oriental, conflictes bèl·lics, anàlisi psicològica, cementiris, bandolers, costums populars, exaltacions nacionalistes i religioses, viatges i aventures, el suïcidi, la bogeria, paisatges exòtics...

El romanticisme va ser un moviment eminent pictòric en el qual podem distingir quatre trets fonamentals:

- La diversitat davant la uniformitat, i l'exaltació de l'individu i de les tradicions nacionals.
- L'aspiració a la llibertat individual i nacional, idea que connecta amb les revolucions burgeses.
- Recerca de les arrels nacionals en el passat i la comprensió i el sentiment de la natura.
- L'art romàntic també es va fixar en el món musulmà i en la cultura oriental mostrant predilecció per l'exòtic, l'imaginari i l'irracional. El romàntic és, en definitiva, un personatge que sempre està insatisfet i que cerca sempre una raó vital. (*Romanticismo*, s. f.)

La pintura romàntica va rebutjar el classicisme i la tradició del renaixement clàssic i es va interessar per la pintura anterior a *Rafael*, en la qual trobava la puresa de formes i l'espontaneïtat absent en el classicisme.

7. La representació de la dona en la pintura romàntica.

Durant aquest període la representació de la dona va experimentar un canvi significatiu en comparació amb el Neoclassicisme. Aquest moviment, que va donar prioritat a l'emoció, la imaginació i la subjectivitat, va portar a una visió més complexa i sovint ambigua de la figura femenina. Algunes de les característiques de la representació de la dona en aquest període són:

La dona es representava sovint com una figura idealitzada i etèria, una musa que inspirava l'artista o el poeta. En aquest sentit, la dona era vista com una encarnació de la bellesa i la inspiració, però també com un ésser allunyat de la realitat quotidiana, gairebé inaccessible.

En el Romanticisme, la dona també va adquirir un aire de misteri i perill. Apareixien sovint com a figures fatals, seductores que portaven a la perdició als homes, o com a personatges tràgics condemnats per l'amor, la passió o el destí. Aquest arquetip va ser especialment freqüent en la literatura i l'òpera, amb personatges com Carmen o les dones en les obres de Goethe i Byron.

La dona també es representava sovint com una personificació de la natura, vinculada a forces espirituals i còsmiques. Això reflectia la fascinació del Romanticisme per la natura salvatge i indomable, associant la dona amb aquests elements de poder i misteri.

Vestimenta i posició: en la pintura romàntica, les dones sovint es retrataven amb vestits vaporosos, que reflectien moviment i emoció, sovint en paisatges dramàtics o escenes carregades de passió. La seva expressió i postura solien ser introspectives, melancòliques o plenes de sentiments intensos, contraposant-se a la serenitat del Neoclassicisme.

En aquest període, la posició de les dones als Horacis que haguessin significat debilitat, ara podien llegir-se, com l'encarnació de l'heroisme.

In Memoriam, Joseph Noel Paton

Sir Joseph Noel Paton va dedicar una obra d'aquest tipus com va ser *In Memoriam*. La va fer per commemorar l'heroisme cristià de les dames britàniques en l'Índia, durant el motí de 1857 (Va ser una rebel·lió popular a l'Índia contra el domini britànic, causada per tensions religioses, polítiques i econòmiques. Va marcar l'inici de la transició del govern de l'Índia en mans de la Corona britànica). Cal afegir que les figures que es poden observar a fons de l'obra no eren els salvadors escocesos que podem observar en els gravats realitzats posteriorment a aquesta pintura, sinó cipayos sedents de sang, els rebels indis, que després

es van modificar perquè l'artista considerava que provocava una impressió massa dolorosa. Es diria que l'heroisme de les dames britàniques hauria consistit a agenollar-se i permetre que les violessin i assassinessin a si mateixes i als seus fills, vestides amb robes a la moda de el més inapropiades, però afavorides, sense aixecar un dit per defensar-se. Però, pels admiradors espectadors de l'època, en lloc d'una autodefensa vigorosa eren precisament la serenitat i la Bíblia el que constituïa l'heroisme d'una dama.

Ara bé, s'articulen almenys dos discursos en aquesta imatge. Un és la història evident de les heroiques dames britàniques i els seus descendents durant el motí cipayo, enfortint-se amb l'oració quan estan a punt de ser a saltades per uns nadius salvatges. L'altre discurs, menys obvi, es el patriarcal i determinat per la classe social, que estipula el comportament apropiat d'una dama, i que implica que cap dama es privarà a si mateixa de la seva condició de gènere emprant la violència física, per petita que sigui, ni tan sols en defensa de si mateixes. Per descomptat, la noció del comportament femení, guardava certa relació amb la forma d'actuar real de les dones en circumstàncies similars, incloent-hi a les dames britàniques durant aquest motí.

Y son fieras, Francisco de Goya.

Per altra banda, les dones que retrata Goya en *Y son fieras*, no són dames i mostren un comportament molt diferent de les dones de *In Memoriam*. Aquesta obra Francisco de Goya retrata la brutalitat i la deshumanització durant la Guerra de la Independència Espanyola (1808-1814), quan Espanya lluitava contra la invasió napoleònica. L'obra mostra la violència inhumana de les tropes franceses i espanyoles,

denunciant els horrors i la crueltat de la guerra, independentment del bàndol. Que algunes camperoles recorrin a la violència funciona com a senyal de l'extremitat de la situació. Les mares espanyoles que lluiten per defensar als seus fills, se les representa com alguna cosa diferent del ser femení, " són fieras".

8. El Realisme, una nova mirada en l'art?

El realisme va cercar la realitat més pròxima i quotidiana, no pas la dels grans homes o els grans fets. Són les noves classes populars sorgides de la revolució industrial, amb les seves misèries i les seves necessitats, les que van erigir-se en protagonistes d'aquest nou art que va rebutjar la retòrica romàntica i la idealització neoclàssica.

Amb el realisme es van abandonar els temes medievals, clàssics o orientals, i van ser substituïts per temes contemporanis, tractats amb aparent objectivitat, perquè hi bateguen les idees politicosocials del moment. A aquest canvi van influir factors com: La implantació definitiva de la burgesia, la consciència dels artistes pels problemes socials derivats de la industrialització i el desencís pels fracassos de la Revolució del 1848. El realisme es va negar a idealitzar les imatges. L'enfocament directe, sense paràfrasis ni ornaments, va suposar un xoc amb les convencions, amb la concepció de l'art com una categoria sublimadora de la realitat. L'artista és part de la societat i no pot contemplar-la impassible. Sovint els realistes prenen partit per la gent més humil i són artistes compromesos amb els grans problemes polítics i socials.

(Jonathan-Pradillon, 2023)

L'aparició de la fotografia presentada per *Daguerre* l'any 1839 a l'Acadèmia de Ciències i Arts de París, la difusió de la premsa escrita i la revolució tecnològica van influir en la tasca d'aquests artistes. Així doncs, pel que fa a composició, els enquadernaments eren casuals. La creació artística es justificava per si mateixa i havia de ser tècnicament perfecta, perquè l'artista pintava allò que veia, però elegia allò que mirava.

En els artistes socialment més sensibles s'hi va manifestar un desig de mostrar les misèries del proletariat urbà o rural perquè servís com a revulsiu social. Uns altres artistes van dedicar els seus esforços a traduir la visió de la natura sense convencionalismes acadèmics i renunciant als efectismes romàntics.

9. La dona representada al Realisme.

Al realisme la representació de la dona va canviar radicalment. El Realisme es va centrar en la descripció precisa de la vida quotidiana i de les condicions socials, sovint amb un enfocament crític de les injustícies i desigualtats. La figura femenina es va representar de manera més realista i menys idealitzada, mostrant la seva realitat social i el seu entorn. Algunes de les característiques d'aquesta representació són:

La dona realista sovint es retratava en situacions de la vida quotidiana, especialment en tasques domèstiques o com a treballadora. Es va posar èmfasi en les dones de les classes treballadores, mostrant-les en la seva lluita diària per sobreviure, com a mestresses de casa, pageses o obreres. Aquesta representació contrastava fortament amb les figures idealitzades o exòtiques dels moviments anteriors. *(Web, 2024b)*

A través de la representació de la dona, el Realisme sovint criticava les condicions socials de l'època. Les dones es retrataven sovint com a víctimes de la pobresa, l'opressió o les dures condicions laborals, posant de manifest les desigualtats de gènere i de classe.

Artistes com Gustave Courbet o Honoré Daumier van mostrar aquesta realitat en les seves obres. En el Realisme, les dones es retrataven amb un gran detall i sense cap idealització. Es mostraven les imperfeccions, els signes de l'edat, la fatiga i les dures realitats de la vida. Això formava part de la filosofia realista, que pretenia representar el món tal com és, sense embelliments ni dramatitzacions excessives. *(Neutro, 2023)*

En molts casos, la dona realista era representada com a figura central de la família, sovint encarregada de cuidar els fills i mantenir la llar. Aquest rol domèstic es mostrava amb una certa sobrietat i, de vegades, fins i tot amb resignació, reflectint les limitacions socials imposades a les dones en aquella època.

10. Temps de guerres, quin món ens dibuixaran?

“ No seré una mujer libre mientras siga

habiendo mujeres sometidas”- (Audre Lorde)

El començament del S.XX va quedar marcat per la crisi de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), desastre ja anunciat des de final del segle XIX, i que va comportar grans canvis, tant de caràcter polític com econòmic i social. Aquest gran conflicte bèl·lic va obligar a fer un replantejament de la societat europea que va concretar en aspectes com el relaxament de la moral, dels costums i l'aparició de noves modes. Un nou paper de la dona a la societat. La caiguda de grans imperis i la remodelació de les fronteres europees, van marcar aquest segle. Un gran nombre de baixes va aparèixer, tant civils com militars, fet que va provocar cert menyspreu per la vida humana. Arriben nous corrents ideològiques que qüestionen el món fins ara conegut: el marxisme i que per primera vegada arriben a importants quotes de poder. I per últim, i no per ell menys important el sorgiment d'una nova potència politicomilitar, els Estats Units. (*Gayubas, 2024*)

Un cop acabada la I Guerra Mundial, van arribar a Amèrica del nord els anomenats “feliços anys vint”, acabats de manera sobtada i dramàtica amb el crac de la borsa de Nova York (1929). Aquesta crisi va comportar problemes socioeconòmics de gran abast amb conseqüències tan funestes com la Gran Depressió nord-americana o l'arribada del nazisme. El nazisme, que va arribar al poder democràticament, va comportar el rearmament alemany, i després va provocar grans horrors, entre els quals cal destacar l'holocaust jueu i la Segona Guerra Mundial (1939-1945).

Acabat el conflicte, el món es va alinear en dos blocs: l'occidental dominat pels Estats Units, i el soviètic, liderat per l'URSS. Aquesta nova situació va comportar a la llarga la creació de dues grans estructures militars vinculades, respectivament, a cada grup d'aliances: L'OTAN (*Organització del tractat de l'Atlàntic Nord*) el 1949, i el *Pacte de Varsòvia* el 1955.

11. We can do it.

*“ To me, art is a form of manifest revolt,
total and complete”*

Jean Tinguely 1925-1991

El segle XX va ser un període de grans canvis socials i polítics, i les dones van jugar un paper crucial en aquests processos.

Alguns d'aquests processos més destacables van ser els primers moviments feministes. Les dones van participar activament en moviments com el sufragisme i el feminisme, lluitant per la igualtat de drets i oportunitats. El sufragi femení va ser una de les grans victòries, permetent a les dones votar i participar en la política.

(Un grup de joves, algunes menors, recorre els carrers amb paperetes de vot durant la jornada electoral de les eleccions generals del novembre del 1933)

També van lluitar per la igualtat salarial, millors condicions laborals i drets reproductius. Això va incloure la batalla per l'accés a mètodes anticonceptius i el dret a l'avortament en molts països. Per altra banda, hi va haver un augment significatiu en l'accés de les dones a l'educació i a professions que

abans no hi tenien accés, això va permetre a moltes dones assolir posicions de lideratge en diversos camps.

Durant la Primera i Segona Guerra Mundial, les dones van assumir rols que tradicionalment eren ocupats per homes, treballant en fàbriques, com a infermeres i en altres llocs essencials. Això va canviar la percepció de les capacitats i rols de les dones en la societat. Les dones van començar a desafiar els rols de gènere tradicionals, obrint noves oportunitats per a les generacions futures. Això va incloure la seva participació en l'art, la ciència, la política i altres camps. Les dones també van tenir un impacte significatiu en la cultura i la societat, promovent canvis en la legislació i en les normes socials

12. La dona en l'art del s.XX.

Com es representa la dona en l'art al s.XX?

En aquest apartat del present estudi em dispenso a analitzar i identificar quina ha estat la visió la lectura que han realitzat els i les diferents artistes de la dona en l'art en el segle XX. Com es representa la dona? I el seu cos? Què ens volen transmetre els i les artistes d'aquesta centúria?

Després de moltes recerques m'he adonat que aquest segle va estar molt diferent de

*Frida Kahlo pintant autoretrat
en la frontera de Mèxic i Estats Units.*

l'anterior, i que per això m'es molt més complicat buscar informació de la representació de la dona en l'art d'aquest. No és fàcil donar una visió generalitzada de la dona representada en l'art del s.XX. Va ser un període que es va veure marcat per l'esclat de diverses guerres i que va marcar molt l'art, i més concretament la representació de la dona en aquest. Van sorgir avantguardes, com el cubisme, el surrealisme, el dadaisme i el futurisme, moviments artístics que van desafiar les formes tradicionals de representació. En aquests contextos, la figura femenina es va reinterpretar, sovint fragmentada, com a part de la cerca de noves formes d'expressió i de ruptura amb l'art acadèmic. Artistes com Pablo Picasso, amb el cubisme, van descompondre la

figura femenina en formes geomètriques, mentre que el surrealisme, amb artistes com Salvador Dalí o René Magritte, va incorporar la dona com a símbol de l'inconscient, el desig i el món dels somnis, tot sovint amb un toc inquietant o estrany. També artistes femenines, entre elles Frida Kahlo, va enfrontar-se al món convuls i representar dones com mai s'havien representat, amb una realitat diferent.

En conjunt, el segle XX va ser un període de gran complexitat per a la figura femenina en l'art, marcada tant pels efectes devastadors de les guerres com per les innovacions radicals dels moviments avantguardistes. Tot i que la dona va començar a ser representada de manera més diversa i complexa, el camí cap a una representació realment equitativa i amb la veu pròpia de les artistes femenines encara estava en desenvolupament.

13. La ruptura amb el passat, les primeres avantguardes.

- **Fauvisme.**

Nascut en 1905, és considerat el primer moviment d'avantguarda. El fauvisme va ser un moviment artístic d'avantguarda que va sorgir a principis del segle XX, a París, França. Aquest moviment es va caracteritzar per l'ús atrevit i provocatiu del color, utilitzant tons purs i vibrants de manera directa i sense barreges. Els fauvestes buscaven expressar emocions i sensacions més que representar la realitat de manera naturalista.

El nom "fauvisme" prové del terme francès "les fauves", que significa "les feres", i va ser inventada pel crític d'art Louis Vauxcelles a causa de la intensitat i la "ferocitat" dels colors utilitzats en les obres d'aquests artistes, trencant així la tradicional associació amb l'objecte representat. Es a dir, que per sobre de la còpia d'una realitat es prima la visió subjectiva i estètica de l'artista creador de l'obra. Les característiques clau del fauvisme serien, l'ús intens del color Els fauvestes utilitzaven colors purs i intensos, sovint aplicats directament del tub de pintura, sense barrejar-los. Els colors no es corresponien necessàriament amb la realitat, sinó que es feien servir per expressar emocions. La simplificació de les formes, les formes es representaven de manera simplificada i sovint exagerada, amb línies gruixudes i contorns marcats. Una de les seves idees principals era el rebuig al naturalisme, a diferència dels moviments anteriors, els fauvestes no buscaven representar la realitat de manera fidel, sinó que se centraven en la interpretació subjectiva i emocional.

Algunes de les influències que va tenir el fauvisme en el desenvolupament de l'art al s.XX va ser com va establir les bases per a l'expressionisme, un moviment que posteriorment també es va centrar en l'expressió emocional a través de l'art. També va tenir un gran impacte en l'art contemporani, l'ús atrevit i experimental del color així com les tècniques expressives del fauvisme van influir en molts artistes contemporanis, canviant la manera en la qual es percebia i s'entenia l'ús del color en l'art modern.

- **La dona en el fauvisme.**

La representació de la dona al Fauvisme es caracteritza per l'ús de colors intensos i no realistes, que sovint distorsionen l'aparença natural. Tot i que aquest període va tenir una durada breu, va deixar una gran empremta en l'evolució de l'art modern, incloent-hi la representació de la figura femenina.

Woman with a hat, 1905, Henri Matisse

En el fauvisme, el color s'utilitza de manera no naturalista. Els artistes no es preocupaven per representar els colors reals de la pell, els cabells o l'entorn, sinó que empraven tons intensos com el vermell, el blau, el verd o el taronja per expressar emocions i energia. Els cossos de les dones en el fauvisme solen representar-se de manera simplificada, amb línies fluides i formes estilitzades. En lloc de detallar els trets anatòmics o les textures de la pell, els fauvestes es van centrar a capturar l'essència de la figura femenina a través de traços amplis i contorns clars. Aquest enfocament dona èmfasi a l'expressivitat del cos, més que a la precisió anatòmica. (*Fauvismo*, 2023b)

També la representació del nu femení va ser un tema comú en el fauvisme, tal com ho va ser en bona part de l'art occidental. Però, en el fauvisme, el nu no es representa de manera eròtica o idealitzada, com en moviments anteriors, sinó com una exploració del cos humà en relació amb el color i la forma. En el fauvisme, la dona sovint simbolitza la llibertat, l'alegria de viure i la vitalitat, conceptes que eren centrals per al moviment. Les figures femenines estan representades sovint en paisatges o en escenes que expressen una connexió amb la natura i els plaers simples de la vida.

- **Expressionisme.**

L'expressionisme va ser un moviment cultural que va sorgir a Alemanya a principis del segle XX. Aquest moviment es va manifestar en diversos camps culturals com en l'art. En l'àmbit de les arts plàstiques, l'expressionisme es caracteritza per la deformació de la realitat per expressar de manera més subjectiva la natura i l'ésser humà. L'Expressionisme busca reflectir d'una manera crítica i de vegades cruel, l'atmosfera sociopolítica que va protagonitzar l'esclat de la Primera Guerra Mundial i les seves conseqüències.

Per aconseguir-ho, i influenciat per l'art negroafricà, l'expressionisme va utilitzar la línia trencada, corba i angulosa, com també l'esquematzació de la forma, fet que fa que l'obra tingui un caràcter agressiu i angoixat. Això també s'aconsegueix amb l'ús de colors exaltats i contrastats.

Dins de l'expressionisme, hi ha dos grups principals que van tenir un paper destacat:

1. Die Brücke (El Pont): Fundat a Dresden el 1905, aquest grup incloïa artistes com Ernst Ludwig Kirchner, Otto Mueller i Emil Nolde. Die Brücke es caracteritzava per la seva actitud contestatària i la seva recerca d'una expressió artística més espontània i emocional. Utilitzaven colors vius i formes distorsionades per reflectir una visió crítica de la societat
2. Der Blaue Reiter (El Genet Blau): Creat a Munic el 1911 per Wassily Kandinsky i Franz Marc, aquest grup se centrava en l'expressió espiritual a través de l'art. Els membres d'aquest grup buscaven una connexió més profunda amb la natura i l'espiritualitat, utilitzant colors simbòlics i formes abstractes.

- **La dona en l'expressionisme.**

La representació de la dona en l'expressionisme es caracteritza per un enfocament profundament emocional i subjectiu, amb figures sovint distorsionades per reflectir estats mentals o sentiments intensos.

Marcella, 1909, Ernst Ludwig Kirchner.

Els artistes expressionistes distorsionaven sovint la figura femenina per transmetre emocions com l'angoixa, la solitud, la por o el desig. La dona no es representava de manera realista o idealitzada, sinó que el seu cos i rostre es deformaven per reflectir la tensió interior dels personatges o la percepció subjectiva de l'artista. Moltes representacions femenines en l'expressionisme reflecteixen una lluita interior o un desassossec emocional. L'expressionisme va abordar temes com la sexualitat i el desig de manera més oberta i sovint provocadora, desafiant els tabús socials. Les representacions de dones eren sovint sexualitzades, però no en el sentit

clàssic o idealitzat, van explorar la figura femenina en escenes de cabarets, prostíbuls o retrats íntims, on la dona sovint es mostrava amb una sensualitat inquietant o crua, que reflectia la turbulència emocional de l'època. (Pablo.Hernandez, 2022b)

Durant aquest període torna a aparèixer la *femme fatale*, amb dones que es presentaven com a figures seductores, perilloses i destructores. Aquest tipus de representació reflectia les ansietats i les pors dels homes artistes davant la creixent independència de les dones en la societat moderna. La dona es veia sovint com una força incontrolable, que despertava tant desig com terror.

- **Cubisme.**

El cubisme va ser un moviment artístic d'avantguarda que va sorgir a principis del segle XX, principalment entre 1907 i 1914. Aquest moviment es vincula directament a la realització de l'obra *Les senyorettes del carrer d'Avinyó* de Pablo Picasso el 1907. La característica principal del cubisme es la fragmentació geomètrica de l'espai i la configuració de la figura en plans interrelacionats. D'aquesta manera s'introdueix la visió simultània d'un mateix objecte, i es fa desaparèixer el punt de vista únic propi de la perspectiva lineal renaixentista.

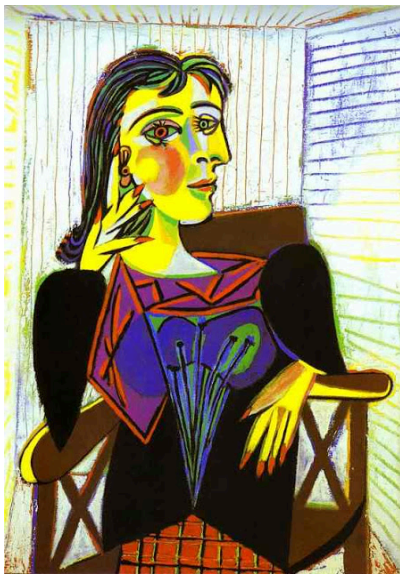
A més del relat, l'espectador pot reconèixer objectes quotidians com fruites, pipes, partitures musicals, gots i ampolles disposats damunt d'una taula. Els autors més representatius van ser Pablo Ruiz Picasso, Georges Braque, Juan Gris i Pablo Gargallo.

En la història d'aquest moviment es distingeixen dues etapes:

- Fase Analítica (1907-1911), caracteritzada per l'ús de colors càlids, castanys, beixos, ocres i de tonalitats fredes, com ara blavoses i grises.
- Fase Sintètica (1911-1914), en la qual va aparèixer el collage, tècnica en la qual es fan servir diversos materials quotidians, retalls, diaris, fustes, etc. Enganxats en pintures.

- **La dona en el Cubisme.**

La representació de la dona en el cubisme va suposar una ruptura radical amb les formes tradicionals de retratar la figura femenina, i, de fet, qualsevol figura. Aquest moviment, iniciat per Pablo Picasso i Georges Braque a principis del segle XX, va introduir una nova manera de concebre l'espai, la forma i la perspectiva, fragmentant i reorganitzant les formes sobre el pla pictòric. La dona, com a tema recurrent en l'obra de molts artistes cubistes, també va ser objecte d'aquesta descomposició formal. *(Europa Press, s. f.-b)*

El retrato de Dora Maar, 1937, Pablo Picasso.

En el cubisme, la dona no es representa de manera realista, sinó que la seva figura es fragmenta en formes geomètriques simples com cubs, cons o cilindres. Això permet als artistes representar la figura des de múltiples perspectives alhora. Els artistes cubistes buscaven reduir les formes femenines a les seves essències geomètriques. Això va suposar una despersonalització de la dona com a figura en l'art, centrant-se més en la forma que en la representació de la seva individualitat o emocions. La figura femenina es va convertir en un objecte d'estudi formal, gairebé abstracte, més que en un subjecte amb personalitat pròpia. Les màscares i l'art africà van tenir una influència significativa en els primers cubistes, especialment en Picasso. Això va portar a una representació de les figures femenines amb trets facials simplificats i angulars, allunyant-se encara més dels cànons de bellesa clàssics occidentals. El cubisme evita qualsevol forma d'idealització. Les dones es representen de manera fragmentada i sovint amb trets durs i poc afavoridors. En lloc de buscar la bellesa estètica, els cubistes volien explorar la complexitat formal de la figura femenina i la manera en què aquesta podia ser descomposta i reconstruïda en termes visuals.

- **Futurisme.**

El futurisme va ser un moviment artístic i literari d'avantguarda que va sorgir a Itàlia a principis del segle XX. Fundat el 1909 pel poeta italià Filippo Tommaso Marinetti, el futurisme es caracteritzava pel seu rebuig a les tradicions del passat i el seu entusiasme per la modernitat, la tecnologia i la velocitat. Però també aquest període va estar marcat per la seva relació amb la nacionalitat. El futurisme es va veure identificat amb el nacionalisme extrem, per això anys més tard es va veure com un antecedent al feixisme. Moltes vegades es glorificava el patriotisme, la violència i el masclisme. Els futuristes celebraven els avenços industrials i científics, i glorificaven temes com les màquines, els automòbils, els avions i la vida urbana moderna. Els artistes van buscar de reproduir obsessivament la sensació del moviment, dinamisme, canvi i transformació, conceptes que anaven vinculats sempre a la idea del progrés. Per això es va inventar una nova tècnica formal, el Simultaneisme, que consistia a repetir les imatges de manera superposada i construir d'aquesta manera una cosa semblant a una seqüència fílmica, fent servir colors vius molt variats. (*Futurismo*, s. f.-b)

Les principals característiques del futurisme en l'art són la velocitat i el dinamisme, ja que els futuristes volien captar el moviment i l'energia de la vida moderna. Un altre tret és l'exaltació de la tecnologia i les màquines, considerant-les símbols del progrés. Rebutjaven el passat i les tradicions, mostrant-se contraris a l'academicisme i als museus. Inspirats pel cubisme, descomponien figures per representar-les des de múltiples perspectives. També glorificaven l'energia, l'acció i fins i tot la violència. Els temes urbans i industrials, com les ciutats modernes i les fàbriques, eren recurrents en les seves obres.

Derivat del futurisme, l'any 1914 va sorgir la pintura metafísica, un corrent pictòric que recreava una realitat inquietant, fruit de la representació fantàstica enmig d'un espai inventat, intentant descobrir allò que es imprevisible pels nostres pensaments.

- **La dona en el futurisme**

Manifest de la dona futurista.

El futurisme va ser un període marcat per ideals nacionalistes, feixistes i masclistes. El seu fundador, Filippo Tommaso Marinetti, va ser un escriptor, poeta i ideològic feixista. En el seu Manifest futurista del 1909, el qual va establir les bases del moviment, pronuncia:

Filippo Tommaso Marinetti

“Glorificamos la guerra, única higiene del mundo, el militarismo, el patriotismo, el gesto destructivo portador de felicidad, las bellas ideas por las que vale la pena morir, y el desprecio a la mujer...”

En aquest manifest Marinetti expressa una visió misògina de la dona, el futurisme celebrava la guerra, violència i valors relacionats a tot el que és masculí, mentre que la feminitat era vista com a passiva, dèbil i vinculada a la tradició. Marinetti va arribar a dir en diversos moments que el moviment era antifeminista i animava als homes del moment a pensar així. La representació d'aquesta es veia molt influenciada pels ideals socials i polítics del seu fundador. Malgrat el rebuig a la feminitat tradicional, la dona sovint era objectivada en les obres dels artistes futuristes. El cos femení es representava com un objecte sensual i, de vegades, com una extensió de la màquina. Els cossos de les dones es mostraven fragmentats, mecanitzats o integrats en les dinàmiques de la velocitat i la tecnologia, cosa que reforçava la idea de la dona com a figura secundària i subordinada a l'home. (Review, 2020b)

MANIFESTO della Donna futurista

Risposta a F. T. MARINETTI

«Noi vogliamo glorificare la guerra,
solo igiene del mondo, il militarismo,
il patriottismo, il gesto distruttore
dei libertari, le belle idee per cui si
muore e il disprezzo della donna.»
(Primo Manifesto del Futurismo).

L'Umanità è mediocre. La maggioranza delle donne non è superiore né inferiore alla maggioranza degli uomini. Esse sono uguali. Tutte e due meritano lo stesso disprezzo.

Il complesso dell'umanità non fu mai altro che il terreno di coltura dal quale balzarono i geni e gli eroi dei due sessi. Ma, nell'umanità come nella natura, vi sono momenti più propizi alla fioritura. Nelle estati dell'umanità, quando il terreno è arso di sole, i geni e gli eroi abbondano. Noi siamo all'inizio di una primavera; ci manca ancora una profusione di sole, cioè molto sangue sparso.

Le donne, come gli uomini, non sono responsabili dell'arenamento di cui soffrono gli esseri veramente giovani, ricchi di linfa e di sangue.

È assurdo dividere l'umanità in donne e uomini; essa è composta soltanto di femminilità e di mascolinità.

Ogni superuomo, ogni eroe, per quanto sia epico, ogni genio per quanto sia possente, è l'espressione prodigiosa di una razza e di un'epoca solo perché è composto, ad un tempo, di elementi femminili e di elementi maschili, di femminilità e di mascolinità: cioè un essere completo.

Un individuo esclusivamente virile non è altro che un bruto; un individuo esclusivamente femminile non è altro che una femmina.

Avviene delle collettività e dei momenti dell'umanità come degli individui. I periodi fecondi, in cui dal terreno di coltura in ebullizione balzano fuori in maggior numero geni ed eroi, sono periodi ricchi di mascolinità e di femminilità.

I periodi che ebbero solo delle guerre poco feconde d'eroi rappresentativi, perché il sotto epico li livellò, furono periodi esclusivamente virili; quelli che rimasero l'istinto erotico, e che, rivolti verso il passato, s'ammantano in sogni di pace, furono periodi in cui dominò la femminilità.

Tot i que el futurisme marginava en gran part la dona o la relegava a una posició passiva, hi va haver algunes excepcions, com la poeta i pintora *Valentine de Saint Point*, que defensava una visió més activa de la dona dins el futurisme. En el seu "Manifest de la dona futurista", Valentine va criticar a concepció misògina del moviment responent al moviment de Marinetti, i va descriure una dona forta, combativa i sexualment lliure. Alineada sempre amb els ideals del Futurisme. (*Manifeste de la Femme Futuriste | Lletre de Dona*, s. f.-b)

Manifest de la dona futurista

Valentine de Saint-Poin

- **Dadaisme.**

Els inicis del dadisme, l'any 1916, van lligats a l'obertura del cèlebre Cabaret Voltaire, a la ciutat de Zuric, on un jove poeta romanès, Tristan Tzara, i un grup d'artistes plàstics es van trobar fugint del conflicte bèl·lic.

El nom de Dadaisme sorgeix a conseqüència de l'atzar en obrir un diccionari per la lletra "d" i segons Tzara no té cap significat, es defineix com un moviment "antiartístic". Les seves obres tenen un caire provocador, per a ells l'art ha de ser un moviment de rebel·lia. Volien desprestigiar l'obra d'art tradicional, creant al seu lloc una proposta absurda, reflex fidel del desencís provocat per l'autodestrucció de la raça humana durant la Primera Guerra Mundial. (*Dadaisme*, s. f.-b)

Dada es presenta com una ideologia total, com una forma de viure i com un rebuig absolut tota tradició o esquema anterior. En una de les primeres publicacions van escriure com a capçalera la següent frase de Descartes " No vull ni tan sols saber si abans de mi va haver altre home". L'expansió del Dada va ser intensa, àmplia i va tenir repercussions en tots els camps artístics. En Alemanya va simpatitzar entre els intel·lectuals i artistes que donaven suport al moviment espartaquista. El propi del dadaisme eren les vetllades Dada realitzades en cabarets o galeries d'art en la qual es barrejaven fotomuntatges amb frases aïllades, paraules, pancartes, recitals espontanis i un cerimonial continu de provocació. La Primera Fira Internacional Dada va tenir lloc a Berlín al juny de 1920. La seva actitud clarament provocadora es recull en el mateix fullet de la mostra: "mai un grup de decadents, desproveïts de tot saber i tota voluntat, ha tingut coratge de mostrar-se al públic com ho fan aquests dadaistes".

- **La dona en el dadaisme.**

El dadaisme va posar les bases de l'art conceptual, de les performances, de tot l'oposat a les coses tradicionals apostant per les novetats. Però realment quin va ser el paper de les dones a aquest període?

Yvonne y Magdeleine
Marcel Duchamp, 1911.

Moltes obres dadaistes representaven la dona no com una figura idealitzada o passiva, sinó com una part de l'absurd, el grotesc o la burla. Les representacions sovint subvertien els ideals tradicionals de feminitat, creant imatges provocadores o inquietants que posaven en qüestió la manera en què la dona havia estat representada fins llavors en l'art. Amb el seu esperit de provocació i crítica, també va jugar amb les nocions tradicionals de gènere. Això es va reflectir en les representacions de les

dones, que sovint estaven acompanyades de referències iròniques o absurdes als rols de gènere convencionals. En lloc de ser presentades com a objectes de desig o icones de bellesa, les dones en l'art dadaista apareixien en contextos que subvertien i desafiaven aquests estereotips. La dona no era només un objecte de representació, sinó que també es va convertir en un símbol de canvi i rebel·lia contra l'ordre establert.

Una de les figures més destacades en el dadaisme va ser l'artista Hannah Höch, una pionera en l'ús del fotomuntatge. Höch va utilitzar retalls de revistes i fotografies per crear collages que representaven les dones d'una manera nova i revolucionària, sovint criticant els estereotips de gènere i les representacions de les dones en els mitjans de comunicació. En les seves obres, la dona sovint apareixia com un conjunt d'imatges fragmentades que feien al·lusió a la manipulació de la seva identitat en la societat moderna.

- **Surrealisme.**

El terme Surrealisme designat a l'art que, a partir de la dècada del 1920, va partir de la iconoclàstica dadà, va recollir les imatges inquietants produïdes durant el son de la Pintura metafísica, i va afegir l'important concepte de l'automatisme, procés pel qual l'expressió lliure, ràpida i fluida, sense cap mena de control exercit per la raó, es converteix en el principal mètode d'execució de les obres. El surrealisme és un moviment artístic i literari sorgit a França a la primera meitat del segle XX. La seva aparició es vincula a la publicació del Primer Manifest Surrealista (1924), signat per l'escriptor André Breton. En un principi era un moviment per escriptors, però molt ràpidament es va veure les possibilitats que hi havia per la pintura i l'escultura. Va sorgir, per tant, com un moviment poètic, en el que la pintura i l'escultura es van veure com a conseqüències plàstiques de la poesia. Es caracteritza per la voluntat d'alliberar la ment de les restriccions de la lògica, la raó i les convencions socials, explorant el subconscient, els somnis i l'irracional. Dins del Surrealisme es distingeixen dues línies ben diferenciades:

-Corrent automatista, en el qual l'artista reproduceix un univers de símbols, de vegades abstractes, sorgits de l'inconscient i l'atzar, representats de manera ràpida i fluida. André Masson i Joan Miró van ser els representants principals.

-Corrent oníric, en el qual l'artista recrea associacions estranyes i inquietants pròpies del món dels somnis, atenent a les normes tradicionals de representació figurativa. Salvador Dalí i René Magritte en van ser els principals representants.

A través del seu enfocament en l'irracional, molts artistes surrealistes també buscaven criticar i desafiar les normes establertes, tant culturals com polítiques, del seu temps.

- **La dona en el surrealisme.**

La muchacha de la ventana, Salvador Dalí

desig i la por. (Admin, 2023b)

Les dones eren sovint representades com a muses i símbols de l'inconscient. Artistes com Salvador Dalí, Max Ernst i René Magritte van utilitzar imatges femenines per explorar temes de desig, somnis i l'absurd. La figura femenina es convertia en un enigma que reflectia els misteris de la psique humana. Les representacions femenines en l'art surrealista sovint mostraven una dualitat que combinava la bellesa amb elements inquietants o grotescos. Això es podia veure en obres que presentaven a les dones com a éssers sensuals però també com a figures amenaçadores o estranyes. Aquesta ambivalència reflectia una tensió entre el

La sexualitat femenina era un tema recurrent en l'art surrealista. Les dones eren sovint representades de manera eròtica, reflectint el desig sexual de l'artista, però també es presentaven de manera que qüestionaven o desafien la idea de la sensualitat femenina. Algunes artistes surrealistes, com Frida Kahlo i Remedios Varo, van utilitzar la seva pròpia imatge per explorar la seva identitat i experiències com a dones en un món dominat pels homes. A través de les seves obres, aquestes artistes van desafiar les nocions convencionals de la feminitat i van reivindicar el seu espai creatiu, explorant temes com el dolor, l'amor i la identitat.

Preguntar-se a aquestes altures de la història si les dones poden apreciar simplement el nu femení d'una manera natural i no problemàtic ens porta a plantejar sí es possible una representació visual positiva de la dona. El fotomuntatge de 1920, *La hermosa muchacha* de Hannah Hoch, ens diu que en una utopia sí es possible, però sota el patriarcat, en una societat de consum, no. És obvi que els retalls de Hoch, ofereixen una alternativa a l'acció de trencar amb el nu com ho va fer per exemple Velàzquez, aconseguint amb això una altra manera de rebutjar la imatge de la dona com a objecte per l'art i per la mirada masculina.

Un fotomuntatge com *La Hermosa Muchacha*, nega la creativitat i l'originalitat del gran artista masculí en relació amb el seu subjecte femení, nega la bellesa de la dona "hermosa", i al mateix temps subratlla que l'obra finalitzada és el resultat d'un procés de producció (retallar i enganxar), més que de la inspiració. En definitiva, aquesta obra és un atac als estàndards de bellesa fabricats en sèrie i construïts per les diferents generacions.

La hermosa muchacha, Hannah Hoch

representació de la dona. Les artistes dones van haver de lluitar per ser reconegudes i per construir una narrativa pròpia en un context cultural que, en gran manera, encara perpetuava estereotips de gènere. Malgrat les dificultats, les primeres avantguardes van marcar l'inici d'un camí cap a una representació més rica, plural i emancipada de la dona en l'art.

Podríem dir que les avantguardes van oferir tan noves oportunitats com limitacions per a la

14. Part pràctica.

Per tal d'explorar si la representació de la dona a l'art ha estat un reflex del seu paper en les diferents societats al llarg de la història, i poder respondre la meua hipòtesi inicial i paral·lelament també saber si és certa, he dissenyat una investigació pràctica. Aquesta part del treball se centra a comprendre com es veu la dona al segle XXI a través de la mirada d'artistes de diferents sexes, i edats, ja que anteriorment a la part teòrica he pogut investigar com es veia als segles anteriors. Per aconseguir-ho, he demanat a un conjunt d'artistes que realitzin un dibuix basat en una simple premissa "Dibuixa'm o representa'm com veus a la dona"

Aquest enfocament artístic em permetrà analitzar si la representació de la dona avui dia reflecteix els canvis socials i culturals que han tingut lloc, o si encara està influenciada per estereotips i rols tradicionals que persisteixen en la nostra societat. A més, la diversitat de participants em proporcionarà una àmplia varietat de punts de vista que m'ajudaran a observar possibles diferències generacionals, de gènere o d'entorn sociocultural en la representació de la dona.

Per complementar els dibuixos, he realitzat també entrevistes en profunditat amb cada un dels i les artistes participants. Aquestes entrevistes tenen com a objectiu entendre millor els raonaments darrere de les seves creacions i la manera com interpreten el paper de la dona en la societat contemporània. He preguntat als artistes sobre la seva percepció de la dona en diferents àmbits, i sobre quins elements han considerat rellevants a l'hora de realitzar el dibuix.

Aquestes entrevistes em permeten obtenir una comprensió més completa i contextualitzada de les seves representacions artístiques, tot aportant informació sobre les influències personals, socials i artístiques que poden haver influït en la seva manera de veure la dona al segle XXI. En conjunt, aquesta part pràctica m'ajudarà a avaluar si la representació de la dona en l'art ha estat un reflex del seu paper a la societat, i si encara avui dia s'hi conserven aquests rols i estereotips.

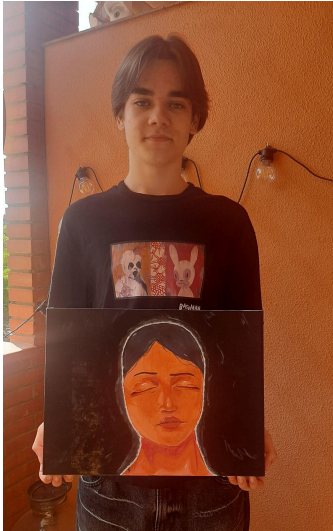
L'estructura de l'entrevista es basa en una introducció sobre el meu treball i els meus objectius, i quatre apartats que em serveixen per organitzar les preguntes i poder tenir clar quins indicadors vull tenir presents a l'hora de realitzar-la. Dins d'aquests quatre apartats s'obren quatre preguntes a cadascun, que són les preguntes que han de respondre els entrevistats. Perquè es pugui veure els contrastos entre cada artista i observar d'on finalment puc treure les meves conclusions a continuació deixaré aquestes entrevistes.

Aquestes entrevistes s'han realitzat a diferents persones de diferents sectors generacionals i diferents sexes. Tres homes, un de dinou anys, l'altre de quaranta-tres, i l'últim de vuitanta-quatre. I tres dones, una de vint-i-dos anys, una de cinquanta-quatre, i l'última de setanta-nou.

Jon Díaz Serrano

*"Volia transmetre la idea de començar a ser vista,
però encara estar atrapada o no poder alliberar-se del tot."*

Parla'm de tu

Com et dius?

Jon Díaz Serrano.

Quina edat tens?

19 anys.

Què estàs estudiant o vas estudiar?

Disseny a la Universitat de Barcelona.

D'on neix el teu interès per l'art?

Es podria dir que des de sempre. He crescut en un ambient molt artístic. Els meus pares tocaven instruments i la meva iaia pintava i feia molts projectes. M'agrada pintar i dibuixar des de ben petit.

Què em podries explicar de la teva pintura ...

Quin va ser el primer pensament que et va passar pel cap quan et vaig parlar sobre el meu treball i et vaig proposar fer aquest dibuix.

Em va cridar molt l'atenció. Vaig pensar que era una bona oportunitat per realitzar una que gaudeixo i feia temps que no practicava. A més, totes dues parts guanyaven, ja que jo t'ajudava amb el teu treball i jo ho passaria bé pintant l'obra.

Ha estat difícil per a tu realitzar aquesta pintura?

No ho crec, pintar-ho ha estat divertit i entretingut. La part que considero més difícil és la d'escollir què pintar, ja que tenia diverses idees al cap i em va costar arribar a un esbós final.

Quins sentiments has sentit al realitzar-la?

Una mica d'angoixa i tristesa.

Em podries explicar què has volgut representar amb el teu dibuix?

Volia representar a una figura femenina emergent d'un líquid fosc. Volia transmetre la idea de començar a ser vista, però encara estar atrapada o no poder alliberar-se del tot.

La dona i la seva representació a l'art.

Què és el feminisme per a tu?

Personalment, crec que el feminisme és un moviment social que lluita per la igualtat de drets entre homes i dones en àmbits pràctics i legals.

Algun cop t'has sentit ofesa o t'ha ofès algun quadre per com representaven a la dona?

Personalment, no recordo que cap quadre m'hagi ofès, però si m'he adonat que les dones sempre són representades seguint una mena de patró..

Penses que la representació de la dona en l'art s'ha vist influïda pel seu paper en les diferents societats?

Sí. Crec que l'art sempre ha representat a les dones seguint el seu paper. Poques obres representen una figura femenina duent a terme activitats o posicions a signades als rols masculins de l'època.

Creus que la representació de la dona en l'art pot influir en l'autoestima i la percepció de les dones sobre si mateixes?

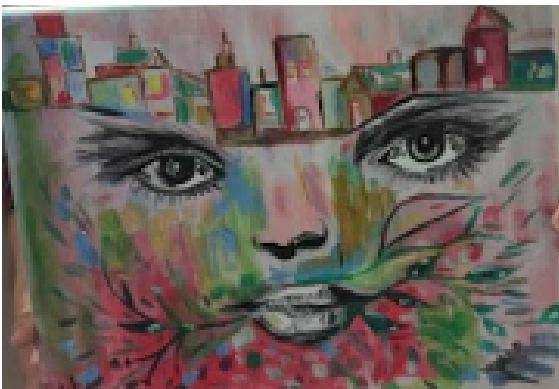
Sí. Crec que aquestes obres poden crear uns cànons i unes idees del que s'espera d'elles i inconscientment es forcin a seguir-los per tal de no ser jutjades o sentir-se diferents.

Penses que encara avui dia hi ha rols i estereotips definits sobre la dona en la seva representació en l'art, quins?

Crec que avui dia, en l'art, cada cop s'estan trencant més aquests estereotips envers les dones. Ara cada cop veiem a la figura femenina en diferents àmbits representada de maneres diferents. No únicament en la pintura, també en pel·lícules, música... Ara ja no únicament són dones seminues o amb grans vestits i una pell de porcellana.

Neus Anglès

“La part de baix que és com unes arrels és la terra, de nosaltres neix la humanitat, les dones som les que portem el món, la vida.”

Parla'm de tu

Com et dius?

Neus Anglès

Quina edat tens?

54 anys

Què estàs estudiant o vas estudiar?

Vaig estudiar història contemporània

D'on neix el teu interès per l'art?

Sempre m'ha agradat molt, de petita amb 10 anys havia anat a classes de pintura, però després no vaig continuar, però sempre m'ha agradat. M'agrada molt anar a veure exposicions d'art, perquè m'interessa molt l'art en general però sobretot l'art contemporani.

Què

em podries explicar de la teva pintura...

Quin va ser el primer pensament que et va passar pel cap quan et vaig parlar sobre el meu treball i et vaig proposar fer aquest dibuix.

Doncs em va semblar molt interessant, perquè crec que és important saber sobre la dona en el món de l'art, que fins ara ha estat molt invisibilitzada. Normalment, als museus trobem poques obres d'artistes dones, en canvi, el cos de la dona s'ha utilitzat molt.

Ha estat difícil per a tu realitzar aquesta pintura?

Una mica, primer perquè feia temps que

no agafava els pinzells i, per tant, era un repte de dir vinga a veure què surt. També la mida, perquè a mi m'agrada més pintar en gran, i aleshores la primera idea que vaig tenir la vaig haver de repensar per adaptar-la al format més petit.

Quins sentiments has sentit al realitzar-la?

M'ha agradat retrobar-me un altra vegada, i posar-me a pintar. Encara que no siguis experta a mi em permet molt estar centrada en el que estic fent. És a dir, constantment vas pensant en allò, per tant, és un espai mental ocupat per una cosa que et ve de gust i t'agrada.

Em podries explicar què has volgut representar amb el teu dibuix?

La cara de la noia no està en marcada, és a dir ocupa tot el quadre. Les dones a vegades ens posem uns límits perquè culturalment ens els han imposat i aquí una mica la idea és que no tenim límits, que els límits estan per explorar i ens els posem nosaltres o ens els posen, i per tant per això he volgut fer que la cara no tingués contorn. Per una altra banda, la ciutat o els edificis que hi ha a sobre són la idea que les dones sustentem. Històricament, els que han gaudit de la visibilitat pública han estat els homes, però al final darrere qui ha estat sostenint sempre la família, la llar,

els fills han estat més les dones, tot i que ara hem ocupat espais de la vida pública. La part a baix que és com unes arrels és la terra, de nosaltres neix-la humanitat, les dones som les que portem el món, la vida. Per mi d'alguna manera representa això, la terra, les arrels, els orígens. Per això una mica tot el quadre representa com hem estat el sostén familiar i hem sigut els orígens. Per tant, justament per això, perquè tenim molt potencial no hem de deixar que ens posin cap mena de límits que encara ens posen. Encara hi ha societats que arriben notícies molt tristes que les dones no poden fer segons que. Cada vegada més hem d'ocupar els espais públics i reivindicar la nostra importància.

La dona i la seva representació a l'art.

Què és el feminisme per a tu?

El feminisme és la igualtat d'homes i dones. I crec que ara en aquests temps que corren és quan més s'ha de reivindicar perquè el feminisme no vol dir que estiguem en contra dels homes, sinó que volem les mateixes oportunitats, les mateixes situacions. Crec que encara queda molt per fer, perquè molts espais públics són ocupats únicament per homes. Hi ha la bretxa salarial... I en els moments actuals on s'està confonent que les

feministes estem en contra dels homes i hi ha un col·lectiu que ho veu com un atacat crec que és quan més ens hem de posicionar davant d'aquest tema.

Algun cop t'has sentit ofesa o t'ha ofès algun quadre per com representaven a la dona?

Bé, no perquè crec que qualsevol artista sigui home o dona ha de tenir la llibertat absoluta de fer el que consideri, i per tant m'ha pogut agradar o no agradar, però ofesa no m'he sentit

Penses que la representació de la dona en l'art s'ha vist influïda pel seu paper en les diferents societats?

Clar, sobretot en l'art figuratiu d'alguna manera representa molt quin moment o societat estem. Tot i que a vegades l'art ha estat més transgressor, i a mostrar coses d'aquella societat que de manera pública no es podien fer. Crec que el que fa l'art és representar la societat més íntima i més interna que de vegades les regles no ens deixen.

Creus que la representació de la dona en l'art pot influir en l'autoestima i la percepció de les dones sobre si mateixes?

Si, sempre el que es mostra de les dones és aquesta feminitat que se'ns atribueix o uns canons normatius del

seu cos, sí que ens pot influir. Però també hi ha hagut moments de l'art on justament els cànons no eren els que tenim ara, sinó moments en què la dona el que més agradava era que fos una dona voluminosa. Poder comparar es el que ens pot fer veure és que el que impera ara no és l'habitual.

Penses que encara avui dia hi ha rols i estereotips definits sobre la dona en la seva representació en l'art, quins?

Si, perquè d'alguna manera es continua reflectint en quina societat vivim, i per tant com encara hi ha estereotips de gènere i hi ha rols més atribuïts a dones que homes d'alguna manera tot acaba sortint. Tot i que crec que els artistes, crec que són en general una mica els abanderats d'aquests canvis perquè d'alguna manera tenen una visió molt més avançada que algunes persones de l'època.

Ana Burgera Reyes

'Tot ha de ser políticament correcte i sempre hem de ser perfectes

i això és una pressió cap a nosaltres mateixes també. "

Parla'm de tu

Com et dius?

Ana Burgera Reyes

Quina edat tens?

22 anys

Què estàs estudiant o vas estudiar?

He estudiat creació d'art per a videojocs, i ara estic fent un curs de concept art. El concept art és tota la part artística de producció d'art, tota la part de disseny de personatges o escenaris abans de passar-ho a 2d o 3d en cas que sigui una animació o un videojoc.

D'on neix el teu interès per l'art?

D'ençà que soc petita he tingut a una faceta o interès artístic, sempre he dibuixat.

Què em podries explicar de la teva pintura...

Quin va ser el primer pensament que et va passar pel cap quan et vaig parlar sobre el meu treball i et vaig proposar fer aquest dibuix.

Que me n'anava a ser difícil expressar només en un dibuix tot el que representa o com crec que és la dona avui dia

Ha estat difícil per a tu realitzar aquesta pintura?

No, perquè tenia clar que volia representar, però crec que potser no ha estat fàcil que es vegi un missatge clar

Quins sentiments has sentit al realitzar-la?

Crec que una mica de frustració.

Em podries explicar què has volgut representar amb el teu dibuix?

Bàsicament, el que representa les dones més joves, les que estem creixent amb xarxes socials, i que hem nascut a una societat on el feminisme ja està molt més integrat. Com aquestes dones, també amb les xarxes socials i en una societat en la qual es qüestiona absolutament tot i s'estan desconstruint moltes idees que hi havia sobre la masculinitat, feminitat, el rol de la dona, com molts cops nosaltres, amb l'exposició en xarxes socials i que sembla que sempre has d'estar posicionada o estar sempre reivindicant alguna cosa, moltes vegades ens posem com massa crítiques sobre com vivim nosaltres ser dona, en el sentit de què no volem fer res que potser es pot interpretar com que no estem lluitant constantment per ser una dona forta... Tot ha de ser políticament correcte i sempre hem de ser perfectes i això és una pressió cap a nosaltres mateixes.

La dona i la seva representació a l'art.

Què és el feminisme per a tu?

Per mi el feminisme és la igualtat entre home i dona i que tothom tingui la possibilitat de fer el que vulgui fer. Tant si és quedar-te a casa treballant amb els teus fills com si és ser enginyera, com si és no depilar-te o depilar-te. Cadascú com hagi de ser sense ser jutjada per ningú.

Algun cop t'has sentit ofesa o t'ha ofès algun quadre per com representaven a la dona?

Personalment, ofesa no, perquè quan he vist quadres en el que es veu a la dona en posició de submissió solen ser pintures històriques que crec que fa molta falta veure com al llarg de la història s'ha vist a la dona en una posició més baixa, per ser conscient i saber que hi ha hagut una lluita i que no hem de tornar allà.

Penses que la representació de la dona en l'art s'ha vist influïda pel seu paper en les diferents societats?

Si, al final l'art ensenya i evoluciona a partir del que hi ha en aquell moment.

Creus que la representació de la dona en l'art pot influir en

l'autoestima i la percepció de les dones sobre si mateixes?

Si, sobretot si estem parlant també de l'art amb relació a moviments artístics, la moda també és un art, també la romanització del dolor femení, la romanització de la mala salut mental, com la histèria femenina són coses que s'han mostrat molt a l'art i com això pot fer o glorificar certs comportaments o condicions de salut mental associades

a les dones també.

Penses que encara avui dia hi ha rols i estereotips definits sobre la dona en la seva representació en l'art, quins?

Crec que ara potser si estem parlant d'art de pintura se'n va una mica al costat oposat del qual ha estat sempre de les artistes, poden tenir darrere un discurs feminista.

Ramon Ruiz Fons

*“La representació de la dona ha patit greuges,
és evident i majoritàriament realitzats per homes”*

Parla'm de tu

Com et dius? Ramon Ruiz Fons

Quina edat tens? 43 anys

Què estàs estudiant o vas estudiar?

Vaig estudiar Belles Arts a la Facultat de Sant Carles a la Universitat Politècnica de València. Vaig poder gaudir d'una beca Séneca durant un curs a la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona.

D'on neix el teu interès per l'art? El meu interès sorgís des de petit com un element més del meu món i també de l'ambient que es respirava a casa, ja que ma mare també pintava... Bé el cas és que ma mare ha estat sempre una dona molt creativa i sap fer gairebé de tot, per a mi sempre va ser un motor, recordo que un dia em va dir que a ella

li hagués agradat estudiar Belles Arts i això realment em va fer pensar en la possibilitat d'estudiar aquesta carrera, també he de dir que al llarg del temps he anat perdent l'interès en el món creatiu per centrar-me més en l'ensenyament que actualment ocupa gran part del meu temps, arraconant el vessant creatiu. Així i tot, encara penso sovint que hauria de treballar-la més i dedicar més temps a la creació, ja que l'art per a mi en part és sanador i m'ajuda a expressar sentiments i emocions que d'altra manera seria difícil de poder-ho fer. I en aquest aspecte no sols vull fer referència a aspectes graficoplàstics, sinó també a altres formes de creació que fan sentir un

ésser més complet, com ara l'escriptura entre d'altres.

Què em podries explicar de la teva pintura...Quin va ser el primer pensament que et va passar pel cap quan et vaig parlar sobre el meu treball i et vaig proposar fer aquest dibuix.

Si et soc sincer, quan m'ho va comentar la teva tutora del TdR, va ser un mandra espantós, com et comento anteriorment actualment treballo molt poc el meu vessant creatiu i menys perquè sigui mostrada o analitzada.

En l'actualitat el meu treball es basa en llibres d'artista, en formats molt xicotets i no té cap finalitat o tema creatiu. Si no recordo malament et vaig fer un mail amb diferents imatges dels meus treballs.

Bé possiblement he expressat malament l'anterior idea, ja que ben mirat els meus treballs que tenen una continuïtat, sobretot en la tècnica, ja que fa més de vint anys que estic treballant el collage i el fotomuntatge de manera analògica i digital, i per aquesta raó vaig pensar de realitzar la comanda utilitzant aquesta tècnica.

Ha estat difícil per a tu realitzar aquesta pintura?

La veritat és que va ser un repte, ja que vaig haver de trencar amb la por de generar alguna cosa nova i que a més

anava a ser analitzada i estudiada per altra gent. Però també em va agradar posar-me en marxa i dedicar un temps a concentrar-me i a generar una imatge nova amb la premissa que em vas donar.

Des de recollir revistes a les biblioteques de Tortosa, fullejar-les triar les imatges, obrir les carpetes on guardava cartells antics... i amb tot aquest material generar una nova imatge.

Així que puc dir que el va ser difícil va ser posar-se a treballar, realitzar la imatge no va ser-ho excessivament, ja que va sortir d'una manera molt ràpida, ja que també tenia molt present el que volia transmetre, la feminitat relacionada amb la natura, buscant elements estèticament atractius i delicats, però que tots junts donaren mota força a la imatge.

Quins sentiments has sentit al realitzar-la?

No entenc molt bé la pregunta, la veritat és que una vegada vaig aconseguir la imatge el sentiment va ser de satisfacció, ja que la imatge que es va generar amb els retalls aconseguits em va agradar molt.

Em podries explicar què has volgut representar amb el teu dibuix?

A la imatge s'ha volgut relacionar tota una sèrie d'elements amb relació a la figura femenina, aglutinats com si foren un tocat o una aurèola entorn un retrat femení realitzat per Man Ray. Els elements que surten són diferents ocells, un calendari medieval astrològic, fruites amb una relació directa amb la feminitat com són les figues (carnoses, dolces, roges...), ceràmiques gregues/ibèriques i una moneda romana com arracada. A més d'un sortit de flors que aporten l'exuberància a la imatge.

També apareix la mosca com un element incòmode, dins d'aquesta imatge de felicitat i festiva.

La vaig titular Estiu, ja vol representar un bon moment, la felicitat i l'orgull, una feminitat que està arrelada en la història representada en elements com la ceràmica, el calendari i arracada i també altra que és una feminitat que es llueix i que s'expressa obertament representat amb les flors.

Amb els ocells vaig pensar que així la figura es mostra còmoda i que pot allotjar a altres éssers, la veritat és que es veuen molt agust en la imatge, sense cap mena de ganes de volar.

La mosca voldria representar tot allò que molesta, que et torna a la realitat, el que fa que mostrar-se així de dignament no sigui del tot possible, sempre hi ha alguna cosa que ve i que posa les

seves potetes allà, sense que ningú el convidi a la festa. Així i tot no volia encarar la imatge com una denúncia, sinó com a un triomf de la dona.

La dona i la seva representació a l'art.

1 Què és el feminisme per a tu?

El feminisme és allò que volen les dones que sigui. I això m'ho va ensenyar una molt bona amiga, em va dir Ramon tu no eres una dona, apartat d'aquesta lluita. I crec que tenia tota la raó, tot i les meves simpaties i la meva sintonia amb el moviment feminista, crec que com a home no tinc cap dret a dir ni a mostrar la meva opinió al respecte.

Sé que pot parèixer una resposta una mica fora de lloc, però crec que és l'encertada respecte a un moviment que ha de ser liderat i construït per dones íntegrament.

Algun cop t'has sentit ofesa o t'ha ofès algun quadre per com representaven a la dona?

No mai, l'art utilitza un llenguatge que s'ha de saber llegir i poder contextualitzar, la representació de la dona ha patit greuges, és evident i majoritàriament realitzats per homes, però, així i tot, aquestes representacions estan dins d'un context social polític i cultural en concret, i la dona durant aquestes últimes dècades

ha esdevingut una presència molt significativa, per tant, no crec que poguéssim revisar l'art en els ulls actuals i amb perspectiva feminista tampoc. De tot això va el Me Too i la política de cancel·lació... Era Picasso un masclista?, doncs sí i Woody Allen un pederasta?, possiblement també... Però a la vegada van crear tota una sèrie d'obres que són molt significatives dins de la nostra societat actual i descartar-les o cancel·lar-les directament per al món de la cultura seria una barbaritat, el que si que hem començat a fer com a societat és a revisar i a revisar i ara en aquestes revisions van sortint noms de dona, que sempre han estat aquí, però que ara les posem en rellevància i diem les coses i els denunciem com cal.

No estic segur de poder expressar en claredat tot el que vull dir, però si tens pre preguntes no dubtis a fer-les.

Et recomano molt la lectura de Monstruos de Clarire Dederer o que segueixes a la crítica d'art Eugenia Tenebaum, són unes visions que m'agraden molt en referència al feminisme i a l'art.

Penses que la representació de la dona en l'art s'ha vist influïda pel seu paper en les diferents societats?

Totalment, és una evidència, des de les pintures prehistòriques, fins a l'obra d'Anna Mendieta.

L'obra de les artistes ha anat variant molt i sobretot ha estat realment significativa quan aquesta representació s'ha fet per les mateixes dones, és una mica el que et deia en les anteriors preguntes, actualment revisant estem veient que el que realment és significatiu és l'art que vam fer les dones, elles mateixes i no quan van ser representades per l'artista masculí.

I aquí és on es veuen les lluites i el progrés que han fet totes elles de mica en mica per gairebé arribar a una certa igualtat que hi ha actualment, tot i que no és del tot exacta.

Realment es podria fer tota una altra història de l'art en mirada femenina, i és el que està passant actualment als museus, la revisió de les silenciades pel simple fet que van ser dona. Aquest estiu he pogut gaudir d'una mostra sobre Manuela Ballester i en uns dies gaudiré d'altra mostra sobre Fernande Olivier, amb això vull dir que sí que hi ha un canvi respecte a la revisió de l'art i posar la mirada en el món creatiu de les dones, això fa vint anys era totalment impensable i molt poques institucions apostaven per treballar amb noms femenins a menys que tinguessin molt de renom o fama.

Creus que la representació de la dona en l'art pot influir en l'autoestima i la percepció de les dones sobre si mateixes?

No ho sé, suposo que sí! Però més en altres àmbits com la publicitat i les xarxes socials. Com he dit abans l'art crec que té altre llenguatge i no és molt de grans masses.

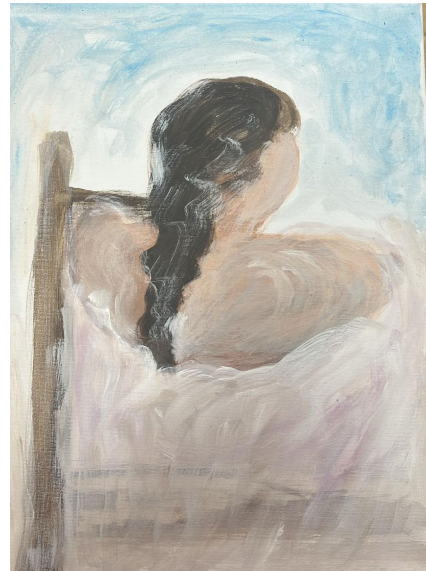
Penses que encara avui dia hi ha rols i estereotips definits sobre la dona en la seva representació en l'art, quins?

Diria que no, vull dir no al meu entorn, no allà on jo m'emmirallo. Però segur que sí en altres contextos, que segurs estan més vinculats a una política de dretes o d'extrema dreta, ho hauria d'investigar.

Si tens constància d'aquestes representacions d'estereotips antics, fes-m'ho saber.

Corminiano Marne

*"He volgut representar una dona d'esquena
mirant a l'infinit."*

Parla'm de tu

Com et dius?

Corminiano Marne Fernandez

Quina edat tens?

82 anys

Què estàs estudiant o vas estudiar?

Educació primària i ampliació d'estudis comercials

D'on neix el teu interès per l'art?

De la inspiració, des de petit dibuixava els dijous quan tenia lliure de l'escola, i sempre m'ha agradat.

Què em podries explicar de la teva pintura...

Quin va ser el primer pensament que et va passar pel cap quan et vaig parlar sobre el meu treball i et vaig proposar fer aquest dibuix.

Vaig tenir clar que volia dibuixar una dona d'esquena.

Ha estat difícil per a tu realitzar aquesta pintura?

No, però no m'ha quedat del tot com m'hagués agradat perquè he tingut uns problemes de salut amb els canells i m'ha costat una mica més realitzar-la.

Quins sentiments has sentit al realitzar-la?

No sabia que dir-te, però com he dit abans, m'ha costat una mica més pels problemes amb els canells.

Em podries explicar què has volgut representar amb el teu dibuix?

He volgut representar una dona d'esquena mirant a l'infinit.

La dona i la seva representació a l'art.

Què és el feminisme per a tu?

La dona i la seva tranquil·litat. Penso que és primordial.

Algun cop t'has sentit ofesa o t'ha ofès algun quadre per com representaven a la dona?

Jo personalment no.

Penses que la representació de la dona en l'art s'ha vist influïda pel seu paper en les diferents societats?

Sí, sempre la representació d'aquesta ha anat lligada a com se la veia en la societat del moment.

Creus que la representació de la dona en l'art pot influir en l'autoestima i la percepció de les dones sobre si mateixes?

Sí, completament.

Penses que encara avui dia hi ha rols i estereotips definits sobre la dona en la seva representació en l'art, quins?

Sí, però no hi hauria d'haver.

Candelaria

*"Jo represento a la dona com jo la veig,
que ara és més lliure, no com a la meva època."*

Parla'm de tu

Com et dius?

Candelaria

Quina edat tens?

78 anys

Què estàs estudiant o vas estudiar?

No vaig terminar cap estudi, m'agradava cosir. Vaig anar a l'escola, però no vaig arribar a terminar-la.

D'on neix el teu interès per l'art?

Des de petita dibuixava tot el que veia, amb quatre cinc anys ja dibuixava.

Què em podries explicar de la teva pintura...

Quin va ser el primer pensament que et va passar pel cap quan et vaig parlar sobre el meu treball i et vaig proposar fer aquest dibuix.

Jo m'ho vaig prendre com un repte. A més a més, tinc diversos quadres inspirats en dones i m'agrada molt pintar dones.

Ha estat difícil per a tu realitzar aquesta pintura?

No, res, després vaig pensar que potser m'hauria d'haver de parar més i fer-ho més a poc a poc, però va sortir així i així ho vaig deixar.

Quins sentiments has sentit en realitzar-la?

M'ha agradat, però també m'he sentit amb molta responsabilitat.

Em podries explicar què has volgut representar amb el teu dibuix?

He dibuixat una dona nua a la dutxa, però que no se li veu res. Ho veig com una alliberació de la dona, com cau l'aigua, com es neteja, deixant enrere tots els tabús que es tenien abans, com per exemple quan jo era jove. Jo represento a la dona com jo la veig, que ara és més lliure, no com a la meua època. Ara veig a la dona i m'agrada com la veig. També la dona que m'ha sortit se sembla molt a la meua filla i penso que sense adonar-me'n l'he inspirat amb ella

La dona i la seva representació a l'art.

Què és el feminisme per a tu?

Jo d'això sé molt poc, crec que és anar en contra de l'home que controla molt a la dona.

Algun cop t'has sentit ofesa o t'ha ofès algun quadre per com representaven a la dona?

No, jo quan veig un quadre, per molt que es representi a la dona d'una manera a un altre m'agrada el que pinten.

Penses que la representació de la dona en l'art s'ha vist influïda pel seu paper en les diferents societats?

Sí, penso que la representació de la dona ha anat evolucionant segons el seu paper a la societat.

Creus que la representació de la dona en l'art pot influir en l'autoestima i la percepció de les dones sobre si mateixes?

Pot ser que sí.

Penses que encara avui dia hi ha rols i estereotips definits sobre la dona en la seva representació en l'art, quins?

Sí, abans es representava més a la dona, ara penso que no tant. Però que encara hi ha rols per representar-la.

15. Conclusions.

En la primera part del meu treball em va semblar molt senzill i molt clar com identificar la representació de la dona en el s.XIX, però a l'hora de realitzar la segona part, "La dona en l'art del s.XX", em vaig veure amb dificultats per definir pautadament la seva representació. Com es va representar la dona en l'art al s.XX em vaig preguntar?

Després de moltes recerques em vaig adonar que aquest segle va ser molt diferent de l'anterior, no és fàcil donar una visió generalitzada de la dona representada en l'art del s.XX. Va ser un període que es va veure marcat per l'esclat de diverses guerres i que va marcar molt l'art, i més concretament la representació de la dona en aquest.

Al s.XX sorgeixen les avantguardes un moviment artístic que serà una gran influència en l'art de l'època.

En acabar aquest treball m'adono que la meua hipòtesi principal "la representació de les dones a l'art ha estat un reflex de com era el seu rol a la mateixa societat què li ha tocat viure", és correcta. Analitzant les diferents etapes artístiques, he vist que sempre han estat molt lligades al context històric que les acompanyava.

Realitzant la meua part pràctica he pogut gaudir dels artistes i les seves obres. Amb les entrevistes em vaig adonar que tant les persones més joves entrevistades fins al Ramón Ruiz Fons (43 anys), i la Neus Anglès (54 anys), opinen i han centrat el seu treball quasi pel mateix camí. Tots dos sectors d'edat han fet la seva pintura de manera reivindicativa, amb un rerefons significatiu, han volgut explicar algun manifest amb el seu art, i així m'ho han fet sentir. També a les seves entrevistes i intervencions es nota la seva conscienciació sobre el moviment feminista i la dona en la societat actual, la societat del s.XXI. En canvi, tant en Corminiano Marne Fernández (84 anys) i la Candelaria (78 anys), han executat la seva obra, per crear bellesa, per dibuixar a una dona, res més enllà. Després de pensar-ho això ho ha relacionat amb el concepte art per art que va sorgir al modernisme, això es refereix a una manera de crear art en la qual només és estètic, es busca representar una cosa per crear art o bellesa, sense cap crítica social darrere.

També les seves entrevistes s'han vist relacionades amb la seva edat, igual que abans els altres artistes em van desenvolupar àmpliament les seves respostes sobre el feminisme i els moviments socials, en Corminiano i la Candelaria, no van saber ben bé definir-me el que es feminisme, i tots dos van admetre no tenir molta informació ni capacitat per posicionar-se en aquest tema.

En conclusió, la representació de la dona en l'art ha estat un reflex fidel de la societat en què es trobava en cada moment històric. Les entrevistes realitzades reforcen aquesta idea i aporten una perspectiva addicional: el context vital de l'artista influeix en la seva visió i interpretació de la dona. En el cas dels artistes més grans que han participat en el meu treball, he pogut observar una tendència a evitar la crítica social, centrant-se més en la creació de bellesa i harmonia, mentre que les generacions més joves que han viscut les onades feministes més de prop han optat per utilitzar la seva obra com a plataforma per qüestionar i criticar les normes socials i la representació tradicional de la dona. Aquest contrast posa de manifest com l'art no només és un reflex de la societat, sinó també del moment personal que viu l'artista.

16. Webgrafía.

Admin. (2023, 22 octubre). *Las mujeres en el movimiento surrealista*. Aparences.

<https://www.aparences.net/es/tematicos/las-mujeres-del-surrealismo/las-mujeres-en-el-movimiento-surrealista/>

Bengoechea, S. (2021b, diciembre 26). *EN UNA JAULA DE ORO: LA MUJER BURGUESA DE LA 'BELLE ÉPOQUE', 1871-1914*. Ser Histórico.

<https://serhistorico.net/2021/09/06/en-una-jaula-de-oro-la-mujer-burguesa-de-la-belle-eoque-1871-1914-soledad-bengoechea/>

Dadaisme.

<https://www.marmoron.com/lartdelseglexxalescola/html/L%27ARTdelsegleXXal%27ESCOLA/MovimentsArtistics/LesPrimeresAvantguardes/dadaisme.htm>

Del ángel del hogar a las pioneras. Representaciones de la mujer en el Romanticismo español (LSE). (s.f.-b). Museo del Prado.

<https://www.museodelprado.es/actualidad/multimedia/del-angel-del-hogar-a-las-pioneras/92424a84-e28b-39f2-5c0f-a4ea8c15ff3d>

Durán, C. A. (2024, 3 junio). *Futurismo: características, representantes y obras*. Cultura Genial. <https://www.culturagenial.com/es/futurismo/>

El papel de la mujer en la época renacentista al neoclasicismo: las Madonnas.(s.f.-b). <https://las-madonnas.webnode.es/el-papel-de-la-mujer-en-la-epoca-renacentista-al-neoclasicismo/>

Equipo editorial, Etecé. (2024, 4 marzo). *Fauvismo: origen, influencias, características y final*. Enciclopedia Humanidades. <https://humanidades.com/fauvismo/>

Europa Press. (s. f.). Un experto asegura que la figura de la mujer es la base de la obra de Picasso desde el Cubismo. europapress.es.

<https://www.europapress.es/cultura/exposiciones-00131/noticia-experto-asegura-figurmujer-base-obra-picasso-cubismo-20061005103013.html>

Expressionisme|enciclopedia.cat.(s.f.).

<https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/expressionisme>

Futurismo. (s. f.). Masdearte. Información de Exposiciones, Museos y Artistas.

<https://masdearte.com/movimientos/futurismo/>

2o Historia del Arte. UD 16 Las primeras vanguardias| Geohprofe. (s. f.). Geohprofe.

<https://www.geohprofe.com/ud-16-las-primeras-vanguardias>

HistoriaUniversal.org. (2023, 5 octubre). Fauvismo. <https://historiauniversal.org/fauvismo/>

Hjck, R. (2024, 31 julio). Las mujeres cubistas: artistas clave del movimiento. HJCK.

<https://hjck.com/cine-y-arte/las-mujeres-cubistas-artistas-clave-del-movimiento-rg10>

Imaginario, A. (2023, 30 octubre). Fauvismo: qué es, características, artistas y obras.

Cultura Genial. <https://www.culturagenial.com/es/fauvismo/>

Manifeste de la femme futuriste | Lletra de Dona. (s. f.).

https://www.ub.edu/lletradedona/manifeste-de-la-femme-futuriste_saint-point-valentine-de

Miguel, S. S. (2024, 3 marzo). Mujeres artistas del Neoclasicismo. ArteMision Blog.

<https://artemision.es/mujeres-artistas-del-neoclasicismo/>

Neutro. (2023b, junio 10). El arte y la mujer: Una mirada femenina en la expresión artística.-Neutro.Neutro.

<https://neutro.es/el-arte-y-la-mujer-una-mirada-femenina-en-la-expresion-artistica/>

Pablo.Hernandez. (2022, 21 julio). *Gabriele Münter, la mujer a la cabeza del expresionismo alemán* | Fahrenheit Magazine. FahrenheitMagazine.

<https://fahrenheitmagazine.com/arte/visuales/gabriele-munter-la-mujer-la-cabeza-del-expresionismo-aleman>

Review, A. (2020, 12 noviembre). *Manifiesto de la mujer futurista (respuesta a Marinetti)* - Abisinia Review. Abisinia Review.

<https://www.abisiniareview.com/manifiesto-de-la-mujer-futurista-respuesta-a-marinetti/>

Roximargos. (2020, 26 septiembre). *CARACTERÍSTICAS DEL FUTURISMO. El Arte y Su Esencia.*

<https://elarteysuesencia.wordpress.com/2020/09/18/caracteristicas-del-futurismo/>

Web, C. (2024c, abril 10). *El realismo en la historia del arte.* CuriosaWeb.

<https://curiosaweb.com/el-realismo-en-la-historia-del-arte/>

Fauvismo. (2023, 15 octubre). Theartwolf.

<https://theartwolf.com/es/arte-historia/fauvismo/>